

Asszimiláció és nemzetépítés a 19. századi Gömörben

ÉVA KERÉNYI

Assimilation and nation-building in the 19th century Gemer

94(439.2)

316.347(=162.4)(437.6)

323.1(=162.4)(437.6)

304.2/.4

Keywords: The spread of the Hungarian language and culture and their dissemination. Getting Magyarized and Magyarization. Assimilation of the Slovaks. Nation-building, assimilation and national intolerance in the local press. Excesses of the Hungarian state nationalism.

A 20. század elején, 1910-ben, a Magyar Királyság össznépeességének – Horvátország nélkül – 45,5%-át alkották nem magyar népek. Magyarország 325.411 négyzetkilométernyi területén 18.264.533 főt számláló népességéből csupán 9.944.627-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek. A történeti Erdélyben, a Partiumban és a Bánság keleti részén honos románok száma ekkor közel az össznépeesség 16%-át tette ki, a Felvidéken vagy Felső-Magyarországon élő szlovákok 11%-ban képviseltették magukat, a Délvidéken, Dunántúlon, Felvidéken és Erdélyben szétszórt németység ugyancsak közel 10%-ot képezett, a délvidéki szerbek és a kárpátaljai rutének aránya 2,5%-2,5%-ot tett ki, s a Horvátországon kívüli, az ország délnyugati határai mentén élő horvátoké alig 1%-os arányt képviselt. Ezeken kívül körülbelül 2%-ban éltek egyéb népcsoportok az országban, közöttük cigányok, szlovének és az anyanyelvük szerint ugyancsak szerbhorvát bunyevácok és sokácok. (Romsics 2001, 51. p.) A történeti Magyarországon belül létezett egy vármegye, mely etnikai sokszínűségével kivívta magának a „Magyarország kicsiben” jelzőt – ez volt Gömör-Kishont.

„Magyarország kicsiben”

Gömör és Kishont vármegye első ízben 1786-ban egyesült törvényesen. E korszak mindössze rövid négy évig, II. József haláláig tartott. Mivel azonban az egyesülés mind Gömör, mind Kishont megyének egyaránt kedvezett, 1803-ban másodszor is létrejött az egyesült vármegye, mely ezután 1922-ig létezett ilyen formában. Az újonnan törvényesen egyesült vármegye székhelye 1803–1849, illetve 1861–1882 között felváltva Pelsőc és Rimaszombat lett, a címre azonban több város is igényt tartott, míg Rimaszombat városa végül 1883-ban végérvényesen átvette a megyeszékhely megtisztelő címét.

A történelmi Gömör megye etnikailag mindig is vegyes volt, magyarok, szlovákok, németek éltek itt együtt, a 16–17. századtól kiegészülve cigány és zsidó kisközösségekkel. Ezek az etnikumok az évszázadok folyamán az állandó kölcsönhatások következtében erőteljesen befolyásolták egymás mindennapjait, kultúráját. A első 19. századi munka, melyből az egész megye nemzetiségi arculatáról képet kapunk, Fényes Elek kötete. (Vö. Fényes 1836–1840) Az ismert magyar statisztikus ekképp jellemezte az

akkori Gömört: „olyan mint »Magyarország kicsiben«, mely a vasiparban az élen jár, az iparművészet, kereskedelem, mezőgazdaság, valamint a gyümölcsstermesztés és a méhészet terén kitűnő eredményeket ér el.”¹ A „Magyarország kicsiben” jellemzést Gömörre Fényesen kívül mások is használták – például gróf Andrassy Géza vagy Petőfi Sándor. Petőfi 1845-ben *Úti jegyzetek*jében említi így Gömört, gróf Andrassy Géza pedig a *Gömör-Kishont vármegye* című Borovszky-féle, Magyarország vármegyéit és városait bemutató monográfiásorozat előszavában. (Borovszky 1903, 5. p.) A régió sokrétű természeti adottságain kívül egy másik szempont is dominált e meghatározásban – ez pedig a megye nemzetiségi összetétele, melyet Fényestől kezdve az egész 19. század folyamán az *anyanyelv* használata szerint csoportosítottak egy-egy etnikumhoz. 1871-ben ismét növekedett a megye területe, keleten Abaúj-Torna vármegyétől Gömör és Kishont vármegyéhez csatoltak 7 falut – Barkát, Dernőt, Hárskutat, Kovácsvágást, Lucskát, Szilicét és Szádvárborstát.

Munkánkhoz a Gömörrel foglalkozó korabeli szakirodalom és a vármegyei monográfiák közül a nemzetiségi eloszlásra vonatkozóakat vettük górcső alá. A legelső említésre méltó munka *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1571–1579)*, mely ugyan latin nyelven íródott, de szórványban magyar szavakat is tartalmazott (Vö. Tóth 1996), majd *Gömör megye molnárainak 18. század eleji szlovák nyelvű céhstatútuma* (I. *Magyar néprajzi...*), melyet Bél Mátyás munkájának Bodó Mátyás jóvoltából elkészülő első megyei leírása követ *Gömör vármegye leírása (1749)* címmel (I. Bél 1992), s a 18. század még egy munkával gazdagította a megyére vonatkozó szakirodalmat, ez pedig *Gömör vármegye katonai leírása (1782-85)*. (Vö. Csorba 1993)

A továbbiakban a 19. század produkál számunkra szebbnél szebb köteteket, hol ismeretterjesztő, hol tudományos igénnyel. A sort *Ladislau Bartholomeides 1806–1808* táján latin nyelven íródott műve indítja; az első magyar jellegű munka a *Magyar orvosok és természetvizsgálók* Rimaszombatban megrendezett 12. kongresszusa tiszteletére megjelentett vármegyei monográfia, mely a *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása* cím alatt jelent meg Hunfalvy János szerkesztésében 1867-ben. Igen csak értékes és mai napig gyűjtők százai keresik fáradságosan a magyar millennium emlékére kiadott Borovszky Samu-féle Magyarország vármegyéit és városait felvonultató monográfiásorozatot. A manapság már csak múzeumok és könyvtárak, elvéve antikváriumok mélyén megbúvó, páratlan eszmei értéket képviselő sorozat között fellelhető *Gömör-Kishont vármegye* (1903) monográfiája is, mely a régió természeti, kulturális és történelmi tényezőit egyaránt figyelembe véve az egyik méltán legszebb és legvonzóbb megyéjeként tünteti fel szűkebb hazánkat, s a kutatók számára hitelességét tekintve máig a „vármegye Bibliájának” számít. A vármegyei monográfiák hosszú éveken át tartó szünetének sorát Ila Bálint szakította meg, kinek négykötetes, Gömör településtörténetét 1773-ig bemutató szakirodalmát a 20. század egyetlen Gömör-monográfiájának tekinthető. A jelenkor szakirodalmából Keményfi Róbert két műve, *A gömöri etnikai térszerkezetek. A történelmi Gömör és Kishont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák–magyar etnikai határ futása* (Keményfi 2002), valamint *A történelmi Gömör és Kishont vármegye etnikai rajza. Az etnikai határ és vegyes etnicitás kérdése* (Keményfi 1998) c. könyvei nyújtanak számunkra sokoldalú információt.

1 Gömör, 1875. január 17., 3. sz. 2. p.

A megye 19. századi etnikai összetétele hűen tükrözi a történelmi Magyarország népének nemzetiségi sokszínűségét. Jelen tanulmányban csupán a Gömört illetően három domináns nemzetiség, a magyar, a német és a szlovák viszonylat bemutatására szorítkozunk. Míg a megye déli részén a történelem során magyarok lakta települések alakultak ki, északabbra zömében szlovákok telepedtek meg, a Szepességhez közel pedig németek lakta falvak és városok jöttek létre. Ez az elosztás nemzetiségi szempontból nagyjából még manapság is érvényes, Rimaszombat városa a szlovák–magyar nemzetiségi választóhatáron helyezkedik el. „Van itt a túlnyomóan tiszta magyar faj és a barkó mellett német és különösen a tótnak minden árnyalata és a vallásfelekezetek mindenféle hitágazata” – írja Andrássy Géza az említett monográfia előszavában. (Borovszky 1903, 6. p.) A civilizációs növekedéssel és modernizációval – a századfordulóra jellemző gyors ütemű városiasodással és iparosodással –, a migrációval és a természetes és néhol tudatos asszimilációs folyamatok (magyarosodás, ill. magyarosítás) következtében a megye és Rimaszombat város lakosságának nem csupán szociális, hanem nemzetiségi összetétele is változásokon ment keresztül.

Gömör-Kishont vármegye nemzetiségi összetételét Fényes Elek 1836–1840-es adatai, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1880-as, 1890-es, 1900-as, és az 1910-es népszámlálási statisztikái, valamint Thirring Gusztáv 1912-ben kiadott statisztikai évkönyve alapján mutatjuk be; ezekben a domináns magyar ajkú népesség mellett nem kerülheti el figyelmünket a szép számban megjelenő szlovákság és az ugyan már csekélyebb számban jelenlévő, de annál nagyobb figyelmet érdemlő, magát német anyanyelvűnek valló nemzetiség (Dobsinán bulénereknek nevezték őket) sem.

1. táblázat. Gömör-Kishont vármegye nemzetiségi összetétele (magyar, német, szlovák vonatkozásban) anyanyelv szerinti felosztásban.

	1836–1840	1880	1890	1900	1910
Magyar	86.158	86.140	93.695	103.413	109.994
Német	-	5913	4770	4048	2930
Szlovák	91.493	74.960	74.731	74.417	72.232
Össznépesség	183.478	169.064	174.810	183.414	191.745

Forrás: A Magyar Korona... 1902, 6. p.; A Magyar Korona... 1909; A Magyar Korona... 1912, 102. p.; Keményfi 2002, 56 p.

A táblázat alapján a bemutatott 70 éves időintervallumot vizsgálva a népesség fokozatos gyarapodása mellett látható, hogy az 1840-ben még szlovák többségű Gömör-Kishont 1910-re magyar többségűvé vált, ugyanekkor a német ajkúak radikális fogyatkozása, szinte létszámuk felére való csökkenése mutatkozik meg. Fényes adatai alapján a reformkorban több szlovák ajkú élt a megyében, mint magyar, a 40 év alatt, 1880-ra a szlovákok száma mintegy 16.000 fővel csökkent. Ugrásszerűen megnövekszik viszont a magát magyar anyanyelvűnek vallók száma, 1880–1910 között 23.000-rel több gömöri vallja magát magyarnak. Kérdéses, ez vajon természetes magyarosodási folyamatnak tudható-e be, vagy pedig a magyar kormány magyarosítási politikájának (Lex Apponyi). Keményfi szerint a 19. század második felének elmagyarosodását, a egyes területek magyar homogenizációját több okra is vissza lehet vezetni, de a magyar társadalom fokozatos polgárosodásából adódó asszimilációs erő csak a városokat jel-

lemzi (pl. a rimaszombati németiség és zsidóság asszimilációja). A szerző kifejti, hogy a dél-gömöri szlovákok nem olvadtak be a magyarságba, hanem a teljes kétnyelvűség állapotában éltek, ebben a helyzetben pedig az éppen „megfelelőbb” bevallást vállalták fel a teljesen tömörszerű magyar és így nyelvi nyomást gyakorló környezetben. (Keményfi 2002, 59. p.) Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a 19. század végére az északi megyerész megmaradt vegyes nemzetiségűnek – magyar, szlovák, német –, a megye középső zónája fokozatosan délebbre tolódott és 1910-re már szinte csak két etnikum – a magyar és a szlovák – határozta meg vegyességét, a megye déli területei pedig szinte teljesen egyveretűvé, etnikailag homogénné (90% magyar) váltak.

A megyebeli eloszlás mellett nem elhanyagolható a járások szerinti nemzetiségi eloszlás sem, leginkább a 95%-ban szlovákok lakta Garamvölgyi, Nagyrőcei (80%) és a Ratkói (86%) járást kell figyelembe vennünk.

2. táblázat. Nemzetiségek számbeli megoszlása a megyében, járások szerint.

Járás	1900				1910			
	Össz.	Magy.	Ném.	Szlov.	Össz.	Magy.	Ném.	Szlov.
Garamvölgyi	14.441	464	97	13.713	14.341	939	42	13.172
Nagyrőcei	18.644	3204	156	15.065	12.015	3688	64	7842
Rimaszécsi	33.496	32.047	57	1375	32.389	30.735	36	1480
Rimaszombati	33.100	6378	224	25.976	32.038	7267	255	23.754
Rozsnyói	30.157	14.738	365	14.647	30.231	14.519	356	14.660
Tornaljai	33.182	32.880	67	179	20.288	20.026	68	111
Putnoki	-	-	-	-	14.895	14.782	49	37
Ratkói	-	-	-	-	8624	925	43	7466

Forrás: A Magyar Korona... 1909, 234–235. p.; A Magyar Korona... 1912, 232–233. p.

Megfigyelhető, míg a Garamvölgyi járásban a szlovákok száma az össznépeességhez viszonyítva szám szerint csupán nagyon csekély eltérést mutat, addig a Nagyrőcei járásban a tíz év leforgása alatt 15.065 főről 7842 főre – a felére – csökkent a szlovák anyanyelvűek száma, ez pedig már radikális változást jelent. Egyik járásban sem mutatkozik meg ennyire nagy arányszámú különbség a két évtized statisztikai kimutatása között, csak Nagyrőce esetében. Kérdéses, vajon ez a természetes magyarosodási asszimilációnak, vagy a 20. század elején lezajlott reformoknak köszönhetően, egyfajta tudatos magyarosításnak tudható-e be.

Viszonylag magas számarányban képviseltetik magukat a szlovák anyanyelvűnek valló lakosok a Rimaszombati járás területén is, amint azt az összesített táblázat is jól szemlélteti. Rimaszombat mint megyeszékhely nemzetiségi összetétele azonban jelentős eltérést mutatott a járási viszonyokhoz képest. A magyar ajkú lakosság a fölényt, vagyis a város magyar jellegét a dualizmus egész időszakában megtartotta, számuk évről évre növekedett az egyes népszámlálási periódusokban. Míg 1880-ban a polgári lakosság 87,4%-át magyar nemzetiségűek alkották, 10 évvel később ez a szám csupán hajszálnyi változással 87,5%-ra növekedett, 1900-ban viszont már 93,1%-ra szökött Rimaszombatban a magyar nyelvű lakosság aránya. A magyarokon kívül már kevésbé jelentős százalékot képviselt a szlovák és a német ajkú polgárság. Rimaszombat városa 1890-ben 9,5% szlovák nemzetiségű lakost jegyzett, ez az érték 1900-ra 5,4%-

ra esett vissza. A német nemzetiségű polgárok jelenléte városunkban a Bach-korszak távolodtával csökkent, százalékuk a századelőn a szimbolikus 1,1%-ra redukálódott. (Thirring 1912, 90. p.) A lakosság zöme magyar anyanyelvűnek vallotta magát, a város ezt a homogenitását az első világháború végéig megtartotta. A szlovákság és a német anyanyelvűnek valló polgárok jelenléte azonban azt bizonyítja, hogy a hétköznapi életben valószínűleg a magyar mellett a szlovák és a német nyelv is jelen volt, ami a mindennapok többnyelvűségére utalhat.

Nézzünk most egy összehasonlító táblázatot magyar, német és szlovák jellegű, rendezett tanácsú tipikus gömői város nemzetiségi összetételére a három fő anyanyelv kritériumai szerint.

3. táblázat. Nemzetiségek számbeli megoszlása három városban.

Város	Rimaszombat			Dobsina			Nagyőrce		
Év	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1880	1890	1900
Össznépesség	4737	4812	5850	5592	4643	5109	1897	1817	1808
Magyar	4235	4865	5424	372	335	742	212	299	842
Német	128	130	69	3848	2997	2788	49	34	29
Szlovák	457	528	322	1324	1252	1509	1630	1474	932

Forrás: A Magyar Korona... 1912, 116–117. p.

A táblázat jól szemlélteti a többséget alkotó anyanyelvűek számát, ill. rámutat egyfajta növekvő-fogyó tendenciára is. Míg a magukat magyar anyanyelvűnek valló polgárok száma a három városban együtt 20 év alatt 1200 fővel emelkedett, ugyanekkor a német anyanyelvűek száma körülbelül ugyanekkora értékkel csökkent. A legnagyobb redukció a szlovákok számában mutatkozik meg, míg 1880-ban 3411 főről beszélhetünk, számuk a 20. század küszöbére 2763 főre, vagyis egynegyedével csökken – a legradikálisabb csökkenést újból Nagyőrce-n figyelhetjük meg, 20 év alatt számuk 1630-ról 932-re esett vissza. A jelenséget szoros összefüggésbe hozhatjuk a magyarnyelv-ismeret terjedésével. Dobsinán a vizsgált években (1880 és 1900) 5220–4367 között mozgott a nem magyar ajkúak száma, ezek közül az 1900. évben 1679 idegen ajkú tudott magyarul. Nagyőrce-n hasonló tendenciát mutatnak a statisztikai adatok, a megfigyelt időszakban szintén csökkenés tapasztalható: míg 1880-ban 1685 nem magyar ajkút számláltak, 1900-ra ez a szám 966-ra redukálódott, közülük 501 beszélt és írt magyarul. A megyeszékhelyen mérték a legkisebb arányt a nem magyar anyanyelvű lakosok közül, az említett 20 évben számuk 609-ről 400-ra csökkent, a 20. század küszöbén ebből 330 személy tudott magyarul. (A Magyar Korona... 1912, 145. p.)

A következő táblázat jól szemlélteti az egyes városok és községek nemzetiségi eloszlását magyar, német és szlovák anyanyelvű viszonylatban, összehasonlítva a számokat a település összes polgári lakosságának növekedésével-csökkenésével. Olyan települések kerültek kiválasztásra a járások közül, melyek a legnagyobb számban képviseltetik az adott nemzetiséget, ill. tipikus gócpontjai egy-egy nemzetiségi jellegű törekvésnek.

4. táblázat. Nemzetiségek számbeli változása kiemelt településeken.

Település	Az összlakosság változása évtizedenként (fő)					Nemzetiségek (1900/1910)		
	1869	1880	1890	1900	1910	magyar	Német	szlovák
Rimaszombat	4796	4844	5562	5850	6912	5424 (1900)	69 (1900)	322 (1900)
						6199 (1910)	91 (1910)	468 (1910)
Dobsina	5505	5592	4643	5115	5029	746 (1900)	2790 (1900)	1509 (1900)
						1739 (1910)	1688 (1910)	1503 (1910)
Nagyrőce	2058	1897	1817	1812	1925	844 (1900)	30 (1900)	933 (1900)
						1000 (1910)	37 (1910)	884 (1910)
Murány (Nagyrőcei járás)	1277	1235	1170	1187	1117	164 (1900)	19 (1900)	1000 (1900)
						235 (1910)	2 (1910)	846 (1910)
Murányhosszúrét (Nagyrőcei járás)	1028	996	925	811	842	36 (1900)	2 (1900)	773 (1900)
						32 (1910)	- (1910)	807 (1910)
Tiszolc (Rimaszombati j.)	3433	3511	3697	3959	3860	678 (1900)	35 (1900)	3203 (1900)
						515 (1910)	40 (1910)	3245 (1910)
Polomka (Garamszécs, Garamvölgyi j.)	2684	2745	2897	3182	3119	98 (1900)	16 (1900)	3065 (1900)
						286 (1910)	11 (1910)	2780 (1910)
Pohorella (Koháryháza, Garamvölgyi j.)	2463	2491	2464	2736	2807	74 (1900)	15 (1900)	2629 (1900)
						216 (1910)	9 (1910)	2570 (1910)
Vernár (Garamvölgyi j.)	666	681	680	623	673	20 (1900)	4 (1900)	584 (1900)
						21 (1910)	- (1910)	639 (1910)
Telgárt (Garamfő, Garamvölgyi j.)	1493	1301	1502	1620	1494	41 (1900)	10 (1900)	1522 (1900)
						30 (1910)	8 (1910)	1408 (1910)
Kökova (Rimaszombati j.)	3949	3314	3661	4355	4645	369 (1900)	105 (1900)	3737 (1900)
						710 (1910)	107 (1910)	3678 (1910)

Forrás: A Magyar Korona... 1902, 226–231. p.; A Magyar Korona... 1912, 224–232. p.

E települések etnikai összetételének alakulását több szempont szerint is meg lehetne vizsgálni: a földrajzi fekvésük, az úthálózat, a kereskedelmi kapcsolatok és sok más tényező alapján, terjedelmi okokból erre itt nem teszünk kísérletet, erre csak a jövő néprajzkutatói számára utalunk. A fent szemléltetett számadatok és statisztikai kimutatók megértéséhez és a Gömörben végbemenő 19. századi asszimilációs és nemzetépítő folyamatok bemutatásához a továbbiakban korszakonkénti bontásban közelítjük meg a vármegyét. Az 1848/49-es szabadságharc idejéből, a Bach-korszak és a provizórium korából, valamint a kiegyezés utáni dualista rendszer időszakából egy-egy momentumot kiragadva próbálkozunk meg vármegyénk vizsgált tárgykörének bemutatására.

Asszimiláció és nemzetépítés az 1848/49-es szabadságharc idején

Az 1848/49-es forradalom történeti eseményeitől eltekintve a szabadságharcot egy más szemszögből próbáljuk meg a következőkben megvilágítani. Kezdjük rögtön a legelőjén Spira György megállapításával, mely szerint a magyar forradalomnak jóval több nem magyar látta hasznát, mint ahány magyar, ami abból adódott, hogy a szabadságharc idején Magyarország (Erdéllyel együttvéve) népessége nemzetiségi tekintetben a következőképp tagolódott: magyarok: 5.380.827 fő, románok: 2.477.611, szlovákok: 1.842.320, németek: 1.487.737, horvátok: 1.236.308, szerbek: 1.055.416, ukránok 478.310, zsidók: 276.157, egyéb nemzetiség: 194.422 fő. (Spira 1980, 12. p.)

Köztudott, hogy a magyar liberálisok az ún. államnemzet-fogalommal kapcsolatban azt vallották, a magyar korona alattvalói bármilyen származásúak és anyanyelvűek, mindannyian az egy és oszthatatlan magyar nemzet tagjai – ebből kifolyólag a forradalom kitörése után sem ötlött fel bennük a nyelvhasználati jogok kiterjesztésének a gondolata, csak és kizárólag a magyar államnyelv megszilárdítására igyekeztek lépéseket tenni. (Spira 1980, 13. p.) Eszerint bár a magyar liberális nemesség által képviselt politika nem elégítette ki a nemzetiségi mozgalmak vezetőit, belátták azonban, hogy a feudális tespedtségből a polgári átalakulás sikeres lebonyolításához a kormányrudat a liberálisok kezébe kell adni – ez bizonyítja a márciusban kitört magyar forradalom iránti elismerés megnyilvánulását mind szerb, mind horvát, mind román, mind szlovák részről; az ünneplőkhöz csatlakozott Lúdvít Štúr, a szlovák nemzeti mozgalom liberális szárnyának vezéralakja, akkor Zólyom városának követe is. (Spira 1980, 16. p.)

A szlovák nemzeti mozgalmat tehát kezdetben az együttműködés készsége jellemezte, Spira beszámol a Gömör megyében is kialakult mozgalomról, melynek magyarellenes vagy forradalomellenes megnyilvánulása 1848 tavaszán nem volt tapasztalható. A szlovák nemzeti mozgalom képviselői – Štúr, Hurban és Hodža vezetésével – a forradalom idején egyébként több ízben is intéztek petíciót egyebek közt a szlovákok lakta többségű megyék igazgatási nyelvének a szlovák megválasztása, valamint a szlovák nyelvű anyanyelvi oktatás népiskolákban való bevezetése ügyében. Ezekre külön-külön kitérni nem szeretnénk, csupán megemlítjük őket: 1848. március 28-án a mozgalom Liptó megyei híveinek a megyegyűléshez intézett petíciója, 1848. május 7-én a breznóbányai szlovákoknak a Batthyány-kormány elé terjesztett kívánságai, 1848. május 10-én a szlovák mozgalom vezetőinek tanácskozásán kidolgozott petíció a magyar kormány felé, legvé-

gül 1849. március 19-én a szlovák vezetőknek az uralkodóhoz intézett petíciója. (Spira 1980, 243–245. p.)

A magyar vezetőkörök a nemzeti – jelen esetünkben a szlovák – követeléseket azonban „pusztán pánszlavistai irány kifolyásainak, vagyis orosz nagyhatalmi törekvéseket szolgáló bujtogatás gyümölcseinek” tekintették, a bujtogatók féken tartása végett pedig kormánybiztosokat küldtek Árva, Liptó, Turóc, Trencsén és Nyitra megyékbe, valamint elhatározták a császári hadsereg Galíciában állomásozó magyar legénységű ezredeinek egy részének a Felvidékre vezénylését. (Spira 1980, 27. p.) Nincs mit csodálkozni azon tehát, ha ilyen körülmények között a nemzetiségi mozgalmak a magyar forradalom táborától sorra eltávolodtak a nemzetiségi kérdést előtérbe helyezve a szabadságnál, mindent pedig tetőzte a jobbagyfelszabadítás kikiáltása ellenére megoldatlan parasztkérdés. (Spira 1980, 33. p.) A szlovák nemzetiségi mozgalom és a szlovák gárdák szervezésére jelen tanulmányban kitérni nem óhajtunk. Fő célunk rámutatni arra, mennyire volt jelen a szlovákság a magyar honvédsereg táborában, s hogyan és milyen eszközökkel sikerült megnyerni a szlovák ajkúakat a magyar ügy érdekében – egy etnikailag vegyes vármegyén belül, Gömörben.

A császári-királyi hadsereg Bona Gábor szerint 1848 tavaszán a birodalom egyik legfőbb összetartó tényezője volt, az általa képviselt összbirodalmi szemlélet ellentétben állt a szeparatizmussal, így Magyarországnak az áprilisi törvényekben nyert belső önállóságával, legfőképp pedig az addig egységes hadsereg két részre – birodalmi és magyarországi – szakadásával. Ez megmutatkozott abban is, hogy a tisztek és katonák nagy részére az uralkodóház iránti lojalitás volt jellemző, így a magyar nemzeti eszme hatására e hadseregben szolgáló magyarok csak fokozatosan (1848 október–novemberében) léptek át a honvédseregbe. (Bona 2000, 8. p.)

Az önálló magyar hadsereg gondolata 1848 áprilisában vetődött fel először, a minisztertanács május 15-én határozott az első 10.000 főből álló önkéntes sereg felállításáról, majd megkezdődött a toborzás az első tíz honvédszászlóalj felállítására – a kormány ezt a lépést hivatalosan a nemzetőrsegről szóló 1848. évi XXII. tc. alapján tette.²

Az új alakulatok parancsnokainak és tisztjeinek nagy részét a k. u. k. hadsereg katonái adták; Bona szerint az alakuló honvédseregbe történt jelentkezésnek két oka lehetett: a tisztikar egy részének elégedetlensége a fennálló feudális társadalmi viszonyokkal, a birodalom abszolutisztikus kormányzási formájával és nemzetellenes politikájával szemben, a másik ok pedig az egzisztenciális problémák megoldása lehetett. (Bona 2000, 13. p.)

1848 nyarán a már említett önkéntes honvédszászlóaljok és a csatlakozó császári-királyi csapatok mellett az egyes vármegyék és városok által összeírt és fegyveres szolgálatra kötelezett (besorozott) nemzetőrszászlóaljok mozgósítására is sor került. Bona szerint a Batthyány-kormány időszakában rendelkezésre álló haderő különböző eredetű, szervezeti és értékű csapataiból, melyeknek csak egy kis részét alkották az első honvédszászlóaljok, az egységes honvédség felállítására csak 1848 decemberében került sor a már említett három forrás, valamint a nemzetőrség és a szabadcsapatok egy

2 Bona szerint az első 10 zászlóalj felállítására 1848 májusa és augusztusa között került sor, júliustól további négy zászlóalj szervezése ment végbe Erdélyben, valamennyi a k. u. k. haderő tevékeny közreműködésével. (Bona 2000, 9 p.)

részének csatlakozásával. (Bona 2000, 18. p.) „Az ország védelmére kiállított honvédhaderő 1848. december közepén mintegy 85.000–90.000 gyalogosból, 8000–8500 lovasból, 4500–5000 tüzérből, összesen kb. 100.000–110.000 emberből állt.” (Bona 2000, 23. p.)

A létszám után érdemes megvizsgálunk a honvédsereg nemzetiségi összetételének problematikáját is. Bona Gábor szerint a honvédtisztikar nemzetiségi összetételét illetően csak a felső vezetésre vonatkozóan ismertek némi adatok (akik a szabadságharc előtt vagy után tisztii rendfokozatot viseltek a császári-királyi hadseregben), a források azonban meglehetősen hiányosak. A honvédtisztek nemzeti hovatartozását ugyanis sem a honvédseregben, sem pedig a császári-királyi hadseregben nem tartották nyilván. Problémát jelent a 19. század közepének a nemzeti hovatartozást bonyolító „hungarus” szemlélet is, melynek alapján etnikailag egyértelműen németnek vagy szlováknak vehető személyek – akik, lehet, magyarul nem is tudtak – magukat magyarnak vagy pontosabban fogalmazva a magyar politikai nemzet tagjának tekintették. (Bona 2000, 8. p.) Egyedüli segítség tán az etnikai hovatartozás megállapításánál a név, születési hely, vallás és nyelvismeret, mely szerint egyesek nagyjából behatárolhatók.

Bona szerint a honvédsereg tábornoki és törzstiszti kara esetében a 830 tiszt közel 70%-a tekinthető magyarnak (ez kb. 570 főnek felel meg – köztük kb. 160 fő származott a Felvidékről), 15,5%-ot tettek ki a németek és osztrákok (kb. 130 fő – ebből Magyarországról 75 fő), a lengyelek 4,2%-ban szerepeltek, a szerbek és horvátok pedig 3,6%-ban képviselték magukat. A honvéd századosok esetében ez az arány a következőképp alakult: magyarok: 80%, németek és osztrákok: 11%, lengyelek: 3,5%, szerbek-horvátok: 1,5%. (Bona 2000, 9. p.) Amint látjuk, a szlovákok jelenléte nem igazán mutatkozott meg, ennek két oka ismert – egyik az, hogy többségük 1848/49-ben a magyar honvédseregek ellen foglalt állást, a másik pedig, hogy a 19. század derekán a császári-királyi hadsereg tisztikarában, mely a szabadságharc tábornoki és törzstiszti karának döntő hányadát képviselte, szlovák nemzetiségű tisztekre ritkán akadt példa. Bona a honvédsereg parancsnoki karából csupán néhány szlovák tisztről emlékezik meg: Gasparez János (Besztercebánya, Zólyom vm.), Halóska Adolf (Királylehota, Liptó vm.), Navratyll György (Csejte, Nyitra vm.), Prihoda János (Butkován, Nyitra vm.) és Sklenka Vince (Szokolca, Nyitra vm.). (Bona 2000, 133. p.)

Deák István szerint annak, hogy a magyar honvédségben kb. ezer Habsburg-tiszt szolgált, alapvető oka valószínűleg nem a magyar hazafiasság, inkább az ezredhűség és a karizmatikus parancsnok (Görgey) iránti csodálat lehetett. A forradalom során mind az osztrák, mind a magyar seregek túlnyomórészt besorozott újoncokból álltak – mind a magyarországi osztrák megszálló erők, mind a magyar hatóságok nemzetiségre való tekintet nélkül katonai szolgálatra kényszerítették a fiatal férfiakat –, ugyanakkor mindkét fél seregében sok ezer önkéntes is harcolt, pl. szlovák bányászok a legkiválóbb zászlóaljokban. (Deák 1993, 57. p.)

Szomorú tényként könyvelhetjük el, hogy a fegyverletétel után a legtöbb honvédtisztet egyszerűen besorozták a császári hadseregbe közkatonaként – büntetésül. Nagyrészt azonban belőlük került ki a dualista Magyarország állami és vármegyei közigazgatási hivatalnokainak jelentős része, továbbra is megőrizve 1848 „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavát és liberális eszméit, mint ahogy azt „kicsinyített változatban” Gömörre vonatkozóan is látni fogjuk.

Gömör-Kishont vármegye egyszerre volt fóruma mind a magyar, mind a szlovák nemzetiségi mozgalmaknak, színhelye a Tiszolc és Nagyrőce környéki pánszláv igazításoknak és a hurbanisták garázdálkodásainak, Schlick hadainak és az orosz seregek betörésének, valamint Lenkey, Dembinszky és a Beniczky Lajos őrnagy vezette honvédcsoportok csatározásainak. Görgey Artúr, a magyar honvédek főparancsnoka 1849. július 19-én vonult be Rimaszombatba, és itt kezdődtek el az esetleges békealkuval kapcsolatos tárgyalások a cári haderő főparancsnokával, Chrulew ezredessel. A szabadságharc emlékére alakult meg 1868-ban a Gömör-Kishonti Vármegyei Honvédegylet,³ tömörítve az egykori gömői aggharcosokat.

A megyei múzeumban megtalálható az egylet 1848/49-es honvédjegyzéke, melybe az Országos Honvédegylet központi választmánya öttagú bizottmányának 1868. szeptember 17-én keltezett felhívása folytán összesen 691 egykori gömői honvéd igazoltatta magát a rimaszombati és a rozsnyói választmány előtt az 1868/69-es években. (L. Az 1848/49-es *honvédek*...) Bona Gábor összesen mintegy 25.000 szlovák ajkú honvédről számol be (Bona 1998b), akik a magyar hadseregben harcoltak, köztük nem csak magyar anyanyelvű, hanem szláv és német felmenőkkel rendelkező, nem magyar ajkú honvédről kell említést tennünk, akik hol önkéntesként, hol besorozott katonaként játszottak szerepet a harcmezőkön. Az utókor számára fennmaradt egyleti iktatókönyv óriási eszmei és információértékkel bír. A bejegyzett 691 gömői honvédnév mellett minden esetben szülőfalujuk/városuk neve is szerepel, ill. a konkrét honvédzászlóaljhoz való besorolásuk, ám foglalkozásuk és katonai múltjuk története csak elvétve említődik a könyvben, melyből nemzetiségi hovatartozásuk valószínűsíthető. A német vezetéknevek zöme Dobsináról és környékéről ered, a szláv nevek előfordulása egyértelműen Gömör északi részéhez köthető: Murány, Murányhosszúrét, Nagyrőcze, Kokova, Polomka, Pohorella, Vernár és Telgárt településekhez. E nemzetiségi vonal lényegében ma is a szlovák–magyar nemzetiségi választóvonalat képezi. Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a honvédek vezetékneve alapján bizonyítsuk be: a magyar szabadságharc egykori gömői honvédei között számos, a Kossuth-eszméket valló, magyar öntudatú, asszimilálódó szláv vagy német ajkú harcolt önkéntesként amellet, hogy természetesen számos honvéd felsőbb parancsra lett besorozva a honvédseregekbe. Szám szerint 82 nevet vizsgáltunk több szempont szerint, a nevek szláv vagy német alakja (csengése), lakóhely, annak nemzetiségi eloszlása, önkéntes–besorozott alapján. Vizsgálódásunkhoz az előző fejezetben ismertetett települések nemzetiségi eloszlását vettük alapul.

3 Az 1867 után országszerte tömegesen megalakuló honvédegyletek kettős célból alakultak: egyrészt segélyegyletként a Ferenc József által az 1848/49-es áldozatok számára ajánlott 100.000 aranykoronás alapítvány elosztása végett, másrészből a kiegyezéssel szemben álló politikai tömegszervezetté váló alakulás céljából, mint amolyan újabb szabadságharcos hadsereg magja. (L. Bona 1988, 66 p.)

5. táblázat. Névvizsgálat: szlávnak vagy németnek tartható gömöri honvédek.

Település	Honvéd vezetékneve	Ö	B	K	Zászlóalj
Nagyőrce	Mispát	X			9.
Nagyőrce	Sztupjár	X			48.
Nagyőrce	Krek	X			9.
Nagyőrce	Králl (Hrabovi)	X			cs.-k. 3.
Nagyőrce	Hlobéczy	X			19.
Nagyőrce	Janik	X			19.
Nagyőrce	Szitniczky	X			19.
Nagyőrce	Roszjár	X			9.
Nagyőrce	Sziman	X			19.
Rimaszombat	Pivovaret	X			38.
Rimaszombat	Fogtövi	X			3. Coburg huszárezred
Pohorella	Pletenyík	X			Vasa ezred
Kokova	Vajvoda	X			19.
Kokova	Kniska	X			9. Sándor huszárezred
Murány	Vitko, Martinsok, Bódis, Garlati, Valko, Roháts, Spisák, Rukavicza, Ferencsik, Hepka		X		besoroztatott Rozsnyón (nincs adat)
Murányhosszúrét	Mihalcsek, Paludzák, Paulini, Zuzindlák, Babula, Kekenyák		X		besoroztatott Rozsnyón (nincs adat)
Kokova	Maczúrik		X		-
Ratkó	Hrvol		X		48.
Ratkó	Gyurinda		X		54.
Polonka	Harvan, Miklosko, Oczeli, Tkácsik, Rasztocmány, Svetlak, Hajcsno, Predajna, Piljár, Sullej, Svidran, Wlasati, Buvalla, Kantorisz, Dupák, Bacsos, Ornák, Hajcsus			X	- (nincs adat)
Pohorella	Hrtsák, Kopraida, Skolník, Szikorák, Tomisko, Baloha, Klinecz, Swittan			X	- (nincs adat)
Dobsina	Szontagh, Lux, Czapf, Burger, Schvirian, Nikl, Neupauer, Magut, Graft, Langsfeld	X			19.
Dobsina	Tuchmayer, Smid	X			12.
Dobsina	Kirschner	X			18.
Dobsina	Haag	X			1.
Dobsina	Emericzi	X			Hannover huszárezred
Telgárt	Martsinko, Fígel, Jamrik, Nemtsok, Szamko, Doruska	-	-	-	19.
Vernár	Krutsko, Broszak	-	-	-	7.

Forrás: Az 1848/49-es honvédek... Jelmagyarázat: Ö = önkéntes; B = besorozott; K = község által felavattott.

A vizsgált adatok alapján valószínűsíthetjük az egyes gömöri honvédek nemzetiségi hovatartozását (anyanyelvét) – mindegyre az előző fejezetben ismertetett származási helyük etnikai statisztikai eloszlása is következtetni enged –, ami utalhat egyfajta asszimilációra, magyarságszimpatiára.

Nem minden idegen ajkú gömői csatlakozott azonban a magyar szabadságharc-hoz, akadtak, akik a szlovák hurbanisták csapataihoz szegődtek. A gömői forradalmi események szlovák mozzanatait részletesen elemzi esszéjében (Mináč 1989) Vladimír Mináč, bemutatva két gömői szláv hazafi, Ján Francisci és Štefan Marko Daxner életútját, kik a szlovák önkéntes nemzeti gárdákat szervezték a megyében. Mikor 1848-ban Szentmiklóssy Antal első alispán mint a balogvölgyi nemzetőrszázad századosa táborba vonult, a megye kormányzatával Fáy Gusztávot, a későbbi (1872-ben megválasztott) gömői főispánt bízták meg. Ő volt az, aki humánus érzületeinek engedve arra törekedett, hogy megakadályozza az 1848 októberétől 1849 januárjáig Pelsőcön raboskodó szlovák vezérek – Daxner, Bakulínyi és Francisci – felakasztását, amit a hazafias közvélemény türelmetlenül követelt. Ebben támogatta őt Bornemisza Sámuel (az 1910-ben gömői főispánná választott Bornemisza László atyja) és Szentpétery Sámuel pelsőci református lelkész is.⁴ Bár egyértelműen hazafiatlan törekvésről volt szó, az emberi gesztus háttere mögött valószínűleg taktikai számítás állhatott, mely értelmében a forradalom közepette zajló katonai összecsapások a magyar oldal számára kedvezőtlen kimenetele következtében a magyar fél célja a szlovákok megnyerése és a magyar nemzeti ügy, ill. a magyar honvédcsapatok oldalára állítása lehetett.

Spira György szerint egyébként a felvidéki szlovák lakosság zöme még a Nyitra megye északnyugati szélén lakó falvakban sem támogatta a hurbanistákat, hanem éppen a „szlovák légión” ellen és a magyar forradalom mellett foglalt állást – mindebben több tényező is közrejátszott. Az egyik, hogy a magyar fennhatóság osztrák fennhatósággal való felcserélésének az eshetősége vajmi kevés szlovákban keltett örömet, másrészt a szlovákok tekintélyes hányada a magyar forradalom jobbágyfelszabadító vívmányainak volt a haszonélvezője, harmadsorban pedig pusztán vallási indítékú volt: a szlovák hadjárat kizárólagos evangélikusok általi vezetését a katolikus vallású szlovákok gyanakvással szemlélték. (Spira 1980, 75. p.) Valószínűleg ezek a tényezők dominálhattak Gömör esetében is.

Hogy a nemzeti ellentétek 1848/49-es elfajulása mennyiben keresztelte útját a magyarországi nemzetiségi kérdés jövőbeli egészséges rendezésének, a következőkben látni fogjuk.

Asszimiláció és nemzetépítés a Bach-korszakban és a provizórium idején

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni események súlyos tanulságokat szolgáltatottak a nemzetiségi kérdésben. Deák Ágnes szerint Magyarországon elsősorban a forradalom során tett szolgálatok megjutalmazását várták az osztrák kormányzattól a lojalitásukat kinyilvánító nemzeti csoportok (esetünkben a szlovákok), kollektív elismerést és kollektív jogokat, vezetőik jutalmát és kitüntetését vártak. Kitüntetését kapott a szlovák Michal Miloslav Hodža is, azonban Ľudovít Štúr és Jozef Miloslav Hurban kitüntetési javaslatát a minisztertanács már nem fogadta el, mivel őket 1850 őszén pánszláv agitáció vádjával katonai törvényszék elé állították. (Deák Á. 2000, 54. p.) A nemzeti

4 Gömör-Kishont, 1895. május 2., 16. évf. 18. sz.

mozgalmak és a kormányzat közötti konfliktus tovább éleződött, miután a császári manifesztumok által megígért jogokból és szabadságokból, legfőképp pedig a horvátoknak, szerbeknek, románoknak és szlovákoknak ígért egyenjogúsításból nem lett semmi, holott 1849. augusztus 20-án még a következő sorokat írta J. A. Blackwell angol diplomata Lord Palmerstonnak: „Magyarország északi megyéiből alakítandó koronatartományról beszélnek, melynek neve Szlovákia.” (Deák Á. 2000, 103. p.)

Bach belügyminiszter 1851. július 20-án jóváhagyta az *Ideiglenes utasítás a szabad királyi és rendezett tanácsú városok községi ügyeinek intézésére* c. iratot, mely az év augusztus 31-én lépett hatályba. A szabályozás értelmében állami szervek hatáskörébe került a korábbi városi igazgatás számos területe (igazságszolgáltatás, rendészet, pénzügyek), továbbá állami felügyelet alá esett a tisztségviselők megválasztása vagy kinevezése módjának meghatározása, a községválasztmány feloszlata, a városi szervek határozatainak jóváhagyása. (Deák Á. 2000, 119. p.) Deák Ágnes szerint az egyes települések ezáltal az állami adminisztráció különböző szintű hivatalnokainak közvetlen felügyelete és irányítása alá kerültek, így a közigazgatásban a nemzeti jelleg érvényre juttatásának nem igazán kedveztek a feltételek.

Bach 1849. szeptember 27-én elkészített javaslata a magyarországi közigazgatás ideiglenes szervezeti elveire vonatkozóan kimondta, hogy „a politikai hivataloknak vegyes lakosság esetén az 1849. március 4-i birodalmi alkotmány szellemében valamennyi népfajt egyenlően kell védelmezniük. Az elterjedt országos nyelveken íródott beadványokat el kell fogadni, s azokat az ügyfél nyelvén kell elintézni. Ettől eltekintve azonban minden közigazgatási szerv hivatali nyelve Magyarországon a német”. (Deák Á. 2000, 198. p.) Ennek ellenére Deák szerint Gömör megyében még 1850 tavaszán is magyar nyelvű ügyintézés folyt megyei szinten, a német belső hivatali nyelv érvényre juttatása pedig nagyon nehezen haladt.

Az oktatást illetően Geringer 1849. november 6-i rendelete értelmében néptanodáknál az anyanyelven történő oktatást rendelték elő, az elemi iskola negyedik osztályában pedig már előírták a német nyelv kötelező oktatását. (Deák 2000, 251. p.) A középiskolákat az 1849 őszen kibocsátott rendelet, az *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* szabályozta, mely az anyanyelvű oktatás mellett foglalt állást, elrendelte továbbá, hogy „minden iskolában tanítani kell a diákok anyanyelvét és annak irodalmát, valamint lehetőséget kell biztosítani a német nyelv és a tartományi nyelvek elsajátítására”. (Deák 2000, 258. p.) Thun Leó kultuszminiszter e rendeletet a magyarországi gimnáziumokra az 1850. IX. 7. tc. értelmében terjesztette ki, előírta továbbá a német nyelv kötelező tantárgyként való oktatását, s az újonnan bevezetett érettségi vizsga fontos részévé tette. (Deák 2000, 259. p.)

1851-ben az abszolút kormány az *Entwurfban* megfogalmazott elveket és szabályokat Magyarországon is ráoktrojálta a protestáns iskolákra. („A gymnasiumok köteleztetnek a német nyelvet, mint rendes és mellőzhetetlen tantárgyat bevenni, a magyar és tót nyelveket alaposan tanítani, s az »Entwurf«-ban kimutatott átalakításhoz – különös figyelemmel a görög nyelvre, a matematikai s természetismereti tudományokra, – mind a tanítók, mind a tanítványok akként készítsék elő magukat, hogy azon átalakítás –, melytől különben is az egyes tanodák nyilvános állása s az állam előtt érvényes bizonyítványok kiadhatásának joga feltételeztetik, – az 1851-52-ik évben minden lényeges pontjaiban életbe léptessék. Ahol kellő anyagi erő nincs, ott az állam fog segélyt nyújtani

azon feltétel alatt, hogy az általa fizetett tanítókat az állam nevezendi ki.”) A benne foglalt követelményeknek természetesen a legtöbb iskola – így külön-külön a rimaszombati, az oszgyáni és a sajógömöri algimnázium sem – nem tudott megfelelni autonóm jogai megtartása mellett. Ezen okból kifolyólag egyesült tehát – végül a sajógömöri tanintézet nélkül – 1853 nyarán a rimaszombati református és az oszgyáni evangélikus tanoda Rimaszombat székhellyel.

A szabadságharc utáni évek asszimilációs és nemzetépítő politikája Gömörben is legjobban az oktatásügy terén prezentálható. Az iskolaintézményekben való németesítésre és magyarosodásra tökéletes példával tudunk szolgálni Mikszáth Kálmánnak, az egykori rimaszombati kisdíáknak a visszaemlékezései alapján, de értékes információkkal bírnak Hörk József és Szombathy Viktor feljegyzései is; valamennyien az akkori legpatinásabbnak számító tanintézet, az Egyesült Protestáns Gimnázium diákjai voltak.

Mikszáth 1857–1862 között volt e rimaszombati reáltanoda diákja. Dr. Veress Samu gimnáziumi igazgató e szavakkal emlékszik vissza a korszakra: „A leverett szabadságharc s a tíz évig tartó passzív ellenállás sajátságos hangulatot szült a közéletben, melynek alapját képezte a bánat, keserűség, de volt benne remény és lelkesedés. Ez a hangulat a 60-as évek elején bejutott az iskolák falai közé is, hol a hazafias szellemű tanárok buzgó támogatása mellett a tanítványok lelkét is megérintette. Az iskolák ez időben nemcsak az abszolút műveltségnek és tudománynak, hanem a hazafias érzelmeknek is veteményes kertjei voltak s politikai életünk 67-ben kezdődő új korszakának erős nemzeti irányzata jó részben annak a férfiúvá nőtt tanuló ifjúságnak tulajdonítható, melynek hazafias érzelmeit – az erőteljes germanizációval járó abszolútizmus időszakában, mikor a nyilvános életben minden tiltva volt – titokban az iskolák plántálgatták és ápolták.” (Veress 1909, 25. p.) Az itt diákoskodó Mikszáth ekképp emlékezett vissza egykori tanáraira, kiknek többsége valaha Kossuth hadseregében szolgált honvédként: „Fagyos világ volt ez. Akkor minden melegség bent szorult az ilyen intézményekben. Ezek voltak még a végvárak, amelyekben magyar levegőt lehetett szívni. Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak (ahogy most képzelné az ember), hanem az utolsó generálisok, akik titokban hadsereget nevelnek, ügyes politikusok, akik óvatosan, nagy furfanggal belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba azokat az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki, bűvészek voltak, akik úgy tudják mutogatni a múltat, hogy benne látszik kidomborodva a jövő, próféták voltak, akikben a hit nem szétfoszló ábránd, hanem élő fa, amely gyökereit beleereszti a fogékony gyermeki szívekbe. A tanári kar csupa méltóságteljes tekintélyekből állott. Ezek az emberek olyanok tudtak lenni, amilyenekké a tanítványaikat szerették volna nevelni. Egyesült Protestáns Gimnázium lévén a fele professzorok kálvinistákból teltek ki, a másik fele a lutheránusokból. Ez utóbbiak közt különösen Terray Károly és Fábry János álltak nagy magaslaton. Keményfejű magyarok mind a ketten, kik az ő erős várukba vonulva, az iskola falai közé, semmit sem engedtek abból a szellemből – amely immár lépcsőzet volt a kazamatákba és a börtönökbe. De mégis úgy rémlik nekem, mintha kissé óvatosabbak lettek volna a kálvinistáknál. Ezek, különösen Baksay István és a vidám szellemű Szeremley Károly, ahol csak lehetett, a legártalmasabb tananyag közt is élesen gúnyolódtak a fennálló rendszer felett – pedig akkor a meggyefőnöknek hosszú fülei voltak és hosszú kezei. A szókimondást és szabadszájúságot különben tanítványaiktól is szívesen vették. Bátor, nyílt, igaz embereket akartak belőlünk nevelni. A tapintatlan őszinteség hamarabb talált

náluk mentséget, mint az ügyesen eltakart ravasz szándék.” (Mikszáth 1908) E sorok mindenestre nagy merészségről adnak tanúbizonyságot a tanárok részéről egy olyan korban, amikor a Bach-korszak politikai orgánumainak hatásköre kiterjedt az egyházi és iskolai ügyekre egyaránt.⁵

A léghör az alkotmány részbeni visszaállítása folytán némileg enyhült. A magyar és a nemzetiségi politikusok az önkényuralom hálójából való kibontakozás érdekében 1861. április 6-án hosszú idő után újból összehívták az országgyűlést. A megszületett kompromisszum értelmében „az egységes nemzetet a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő magyar nemzet képezi, és az országban lakó népek: magyarok, szlovákok, románok, németek, szerbek, rutének stb. egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, amelyek a történelmi magyar állam fogalmába tartoznak”. (Balogh 2002, 47. p.) A központi hivatalok ügykezelési nyelve a magyar lett, a községek ügykezelési nyelvét azonban a gyűlés szabadon választhatta meg, mint ahogy a községi és egyházi elemi iskolák is szabadon rendelkeztek a használandó oktatási nyelvről.

A Gömör-Kishonti Múzeum Történelmi Könyvtárában hűségesen őrzik az egykori gimnázium iskolai értesítőit és néhány osztályzati könyvét. Jelen tanulmányunkban részletesebben Mikszáth évfolyamát fogjuk megvizsgálni, hiszen diákoskodása egybeesik a Bach-abszolutizmus végével és a provizórium kezdeti korszakával.

Az intézmény történetével kapcsolatban tudjuk, hogy az osztrák evangélikus és a rimaszombati református tanodák egyesítésével jött létre 1853-ban, és vált ezzel a környék legnagyobb presztízsnek örvendő középiskolai intézményévé. Egyházi protestáns jellegéből adódóan zömében ágostai evangélikus hitvallású (117) és református (75) hitfelekezeti diákok látogatták, de a gimnázium 1862/63-as iskolai értesítőjében ugyanezen évben az összes 202 tanuló közül a fent szemléltetett protestáns hallgatókon kívül elvéve katolikus (5) és izraelita vallású (5) diák is akadt. (*Értesítés...*, 4. p.) Egy 1859-ben kiadott iskolai értesítő füzet egyöntetűen jelzi olvasójának, hogy az intézmény tanítási nyelve a magyar, mely mellett „német nyelven is kimerítő oktatást vesznek a gyerekek”. (*Értesítvény...*, 11. p.) A német nyelv elsajátítása azonban nem rögtön kezdődött, csupán a második évfolyamtól oktatták, mondván, „a tót ajkú növendékeinknek nagyon fárasztó volt a magyar és latin nyelven kívül még egy harmadik új nyelv nehézségeivel is ugyanazon egy éven át megküzdeni” (*Tudósítás...*, 5. p.) A magyar nyelv tehát új nyelvként kerül említésre, ami rámutat a korabeli csererendszer példájára is, mely szerint nagyon sok észak-gömöri szlovák család épp a magyar nyelv elsajátítása végett küldte a magyarok lakta déli vidékre csemetéjét taníttatni.⁶ Érkeztek azonban a megyén túlról is, az alábbi, 1854-ben kiadott gimnáziumi értesítő összesen 151 diákot jegyez fel az 1853/54-es iskolai évben a következő, lakhelyek szerinti felosztásban: Gömör (108 diák – ebből 41 rimaszombati), Nógrád (20), Liptó (7), Zólyom (5), Turóc (2), Hont (2), Szabolcs (2), Bereg (1), Szepes (1), Abaúj (1), Heves (1). (*A Rimaszombatban...*, 13–14 p.)

A következőkben a tanulók nemzetiségének megvizsgálására teszünk kísérletet, mégpedig születési helyük, vallásuk, atyjuk foglalkozása és a jövődöbéli szakmára

5 Bach belügyminiszter rendelete a magyarországi politikai közigazgatási hatóságok szerkezetéről. 1850. szeptember 13., Bécs. (L. Pajkossy 2006, 343. p.)

6 Sokakon kívül említi idézett művében Vladimír Mináč is. (Vö. Mináč 1989)

szánt följegyzések alapján, melyek a gimnázium osztályzati könyveiben maradtak fenn az utókor számára. Mikszáth Kálmán évfolyamát figyelembe véve az 1857/58 és az 1859/60-as éveket fogjuk két különböző szempont alapján görcső alá venni. A korabeli gimnáziumi értesítő brosrák alapján az 1857/58-ban megnyílt első évfolyamba 69 kisdíák (köztük a későbbi jeles író) vétetett fel: Gömörből 49 (ebből 20 rimaszombati), a környező megyékből pedig 20. A szomszédos megyék közül Nógrádból (5), Zólyomból (5) és a Szepességéről (4) érkezett a legtöbb diák. A tanulók vallási összetételét megvizsgálva ezen évfolyam diákjainak 52%-a evangélikus, 47%-uk pedig református vallásúnak vallotta magát, az izraelita és katolikus hitvallásúak 1-1 főt tettek ki. A szülők foglalkozását szemügyre véve 48%-os többséget alkotnak az iparosszakmát űző szülők, magas aránnyal képviseltetik magukat a szabad foglalkozást végző értelmiségiek (25%) és a földművesek (23%). Nem elhanyagolható a vendéglátás terén (8%) hivatást vállaló szülők és a birtokosok (8%) száma sem.⁷

Az 1857/58-as és az 1859/60-as iskolai évfolyam tanulói között első olvasásra szláv csengésű vezetéknevvel rendelkező, túlnyomórészt szlovákok lakta településről érkező és a szlovákokra jellemző evangélikus hitvallású diákra bukkantunk, ők valószínűleg szlovák anyanyelvűek lehettek.

6. táblázat. Névvizsgálat: szlováknak tartható gömöriek a Rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium két évfolyamában.

Diák neve	Születési hely	Szülő foglalkozása	Vallása	Jövőbeni szakmája
Boto János	Lukoviste (Gömör)	földműves	evangélikus	iparos
Dianiska István	Tiszolc (Gömör)	földműves	evangélikus	iparos
Hudacsik Viktor	Róce (Gömör)	tanító	evangélikus	kereskedő
Laucsek Dániel	Fűrész (Gömör)	lelkész	evangélikus	lelkész
Haviar Dániel	Dobóca (Gömör)	jegyző	evangélikus	tanító
Bakulinyi János	Rimabrezó (Gömör)	erdésztiszt	evangélikus	erdész
Hudoba Gyula	Zólyom	számvevő	evangélikus	kereskedő
Osztrólczyk Károly	Poltár (Nógrád)	lelkész	evangélikus	orvos
Vansza János	Fűrész (Gömör)	tanító	evangélikus	tanító
Benkár József	Róce (Gömör)	vasgyári tiszt	evangélikus	kereskedő
Matúska István	Liptó	hivatalnok	evangélikus	orvos
Zvara János	Tiszolc (Gömör)	polgár	evangélikus	lelkész
Hrk József	Likér (Gömör)	vasgyári tisztviselő	evangélikus	lelkész

Forrás: GM 23 352.

A fenti táblázat a nemcsak a helyi tősgyökeres gömöri szlovákság jelenlétére mutathat rá, hanem a Bach-korszak során beözönlő és hivatali posztokat betöltő szláv anyanyelvűek felbukkanására is a térségben, ugyanakkor a következő táblázatban összefoglalt

⁷ Az *Egyesült Protestáns Gimnázium osztályzati könyve. 1857–58.* Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum, Történeti könyvtár. Iktatószám: 23 352 GM. (A továbbiakban: GM 23 352); Az *Egyesült Protestáns Gimnázium osztályzati könyve. 1859–60.* Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum, Történeti könyvtár. Iktatószám: 23 353 GM (A továbbiakban: GM 23 353)

német vezetéknevű diákok származása német betelepült beamter, szepességi cipszer vagy izraelita hitvallású családi háttérre utalhat.

7. táblázat. Névvizsgálat: németnek tartható gömöriek a Rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium két évfolyamában.

Diák neve	Születési hely	Szülő foglalkozása	Vallása	Jövőbeni szakmája
Bartsch Rudolf	Lőcse (Szepes)	iparos	evangélikus	iparos
Kübecher Károly	Szepes	kézműves	evangélikus	kereskedő
Krausz Arthur	Lőcse (Szepes)	kereskedő	evangélikus	kereskedő
Fleischer Károly	Szepes	polgár	evangélikus	iparos
Kupferschmidt Ottó	Sztrázsa (Szepes)	gazda	evangélikus	lelkész
Maugsch István	Késmárk (Szepes)	polgár	evangélikus	gyógyszerész
Puhl Gyula	Murány (Gömör)	hivatalnok	evangélikus	lelkész
Gregor Károly	Lengyelország	cs.-k. hivatalnok	katolikus	katona
Steinhübel Gyula	Ráhó (Gömör)	festő	evangélikus	hivatalnok
Brenner Móric	Szerencs (Zemplén)	bérlő	izraelita	orvos
Friedmann Bernát	Zemplén	rabbi	izraelita	kereskedő
Klein Ignác	Losonc (Nógrád)	-	izraelita	orvos

Forrás: GM 23 352; GM 23 353.

Az asszimiláció és a nemzetépítés az iskolai életben is megmutatkozott. Érdemes itt megállnunk egy pillanatra és fellapoznunk Hörk József diákkori visszaemlékezéseit az 1860. évnél: „Üstökös járt az égen és annak fényes képét megbámulni kitelepedtünk az udvarra. Leterítettünk zöld szőrös, zöld bársonyos, piros díszes subáinkat és odavártuk jó barátainkat. El is jöttek szépen! Legelől Percz bácsitól Mikszáth Kálmán és azután a szomszéd diáktanyákról a felvidéki tót fiúk, kik magyar szóra jöttek. Aztán eljött Beke Laci is, a közel lakó Szeremley tanár úr kosztosa és végül ő vitte a szót. Beszélt nekünk oly melegen, oly lelkesen és olyan részletesen mindenről, különösen az 1848. márciusi ifjúságról, hogy csak úgy nyeltük a szót és csak úgy dobogott a szívünk.” (Hörk 2010, 80. p.) Az ő sorai között találunk példát a német nyelv iránti ellenszenvre is: „Elhatároztuk, hogy nem tartunk német órát és hogy senkinek sem szabad a leckéjét tudnia. Szokhány Andris és Juhász Jancsi becsukták az osztályt, eldugták a kulcsot a kéménybe, én pedig néztem. Ott kapott el a professzor. Az igazat megvallani nem akartam, hazudni nem szoktam, így hallgattam. Harapófogóval sem bírt belőlem egy szót is kihúzni. Lakatost hívatott. Megnyílt a tanterem. Dühös lett. Engem a középre állított. Miután a német nyelv professzora bottal megvert, mert szándékosan nem mondtam el a leckét, rögtön népszerűvé lettem.” (Hörk 2010, 77. p.) Erre a diákcsínyre Mikszáth is visszaemlékszik feljegyzéseiben, hiszen Hörk Józseffel osztálytársak voltak (a III. és a IV. osztályt járták együtt): „Kimondtuk, hogy nem tanulunk németül. Negyvenen álltunk össze és átadtuk a német nyelv professzorának azt a határozati javaslatunkat: »Nix dajts!« A professzorok elrémültek, értekezletet tartottak, kapacitáltak, biztattak, de nem használt, a német óra alatt üres volt a tanterem.” (B. Kovács–Majercsik–Ádám 2010, 6. p.) Mindez a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium falai közt zajlott rögtön a Bach-korszak után. Törs Kálmán 1882-ben utólag ekképp elevenítette fel az esetet: „Mikor a Bach-idő meg-

szűnt, roppant hazafiak lettünk valamennyien, de kivált a tanuló ifjúság. Mikszáth akkor Rimaszombatba járt iskolába, s hogy hazafiasságát dokumentálja, de tán más be nem vallott okból is, propria auctoritate kitörülte a német órát a leckerendből.” (B. Kovács–Majercsik–Ádám 2010, 18. p.)

Az idegen légkörben virágzó hazafiasság Hörknél is előtör: „Jött a március 15. Reggel hétkor már mind az iskolában voltunk. Dapsy Pali egy hatalmas nemzeti zászlót hozott. Felragadta és azt mondta: Utánam! Mire a mit sem sejtő tanárok megérkeztek, a gimnázium diáksága már a temető melletti sánc dombján a Dapsy Pali magasra tartott zászlaja alatt énekelte: »Hazádnak rendületlenül légy híve, ó magyar!« Mikor pedig Dapsy Pali a lelkesítő szónoklatba fogott, dob pergett, s láttuk a katonaság fölvonulását »mit pflanztem Bajonett«. De akkorra már Miklovics tanár úr is futott, illetve loholt felénk, csak úgy szakadt róla az izzadság: Jertek haza fiaim, jertek hirtelen mert lelőnek! Miklovics odaszaladt a tiszthez, de nem tudott vele beszélni, nem értette a nyelvet (...) a tiszt azt kommandirozza: Zum laden! Ekkor futva jött az iskola directora és már megszűrő fehér lapot lobogtatott, melyet – amint a tiszt közelébe ért – átadott. – Habt Acht! – dob pergett, a katonaság elvonult. Hozzánk fordult a director: Az ifjúságot megmentetem, de az iskolát nem! Be fogják csukni a gymnasiumot! (...) A fiúk elhatározták, hogy kérő deputációt küldenek a megyefőnökhöz. A sors és az önakarat is négy fiút küldött ki a megyeházára, akik hajlandók voltak önmagukat feláldozni az iskoláért. A megyefőnöknél magukra vették a lázítás vádját.” (Hörk 2010, 79–80. p.) A történet csattanója, hogy a megyefőnök parancsára a tanári kar által szigorú büntetésben részesülő diákokat kétheti házi fogságra ítélték és becsuktak minden osztályt a maga termébe egy délutánra, bátor szereplőink a Forradalmi és Csataképeket olvasták. „Hogy mit csinált a többi osztály, nem tudom, de aligha dicsérte egy is a németet! Bejött közénk Miklovics tanár úr is, hogy mind ott vagyunk-e? Mind ott voltunk... de ő sem ment ki, ő is hallgatta aztán azokat a dicső történeteket...” (Hörk 2010, 80. p.) E szemelvények is bizonyítékai annak, hogy az abszolutizmus idején dívott németesedési hullám Gömörben nemhogy tartósan megtelepedni, hanem általában a hétköznapi életben meghonosodni sem tudott, s ellenszenvet váltott ki.

Ahogy az első fejezetben is említettük, Gömör-Kishont vármegye északi része zömében szlovákok, déli része főleg magyarok lakta vidék volt, Dobsina környékén pedig elszórta németek lakta települések sorakoztak. Az abszolutizmus idején kötelező jelleggel betelepülő osztrák hivatalnokok a kiegyezést követően fokozatosan beolvadtak a helyi magyarságba (Vö. Szombathy 2010, 83. p.), ez a magát németnek valló lakosság számának csökkenésében is megnyilvánult. A 20. század elején a magát magyarnak valló gömöri polgárok száma évről évre növekedett, ami nagy valószínűséggel a magyarosodás és az asszimiláció sámlájára írható. A megyeszékhely Rimaszombat magyar jellegét bátyaként védte, sőt még az abszolutizmus idején is ügyesen megőrizte nemzeti voltát. A közigazgatásban tevékenykedő magasabb beosztású magyar hivatali személyek a megtorlást követő években visszavonultak birtokukra és nem vállaltak állást (pl. Szontagh Bertalan főjegyző-alispán), majd csak az alkotmány teljes visszaállítása után bekövetkezett restaurációt követően jelentek meg újra a politika színterén 1867-ben.

Az 1850–51-es években az osztrák kormányzat nemcsak az ország nemzetiségi viszonyait szerette volna felmérni a népszámlálás során, hanem bizonyos mértékig a nemzetiségi összetétel megváltoztatásán is törte a fejét, mégpedig német telepesek

behozatalával. A magyar közvélemény egyértelműen elítélően nyilatkozott a telepítési tervekről, a Felvidékre telepített német lakosságról pedig egy zempléni lakos ekképp nyilatkozott: „Mi a civilizatio ezen nadrágtalan zászlóseitől bizony nem félhetjük nemzetiségünk gyöngítését, ily maroknyi nép a tót elem közepette, mely irigy szemmel néz ezen jövevényeket, de köztök már nem egy surlódás is tört ki, és véres összeütközést is szült, – önfentartási érdekből is kénytelen a magyar elemhez csatlakozni – vagy elpusztulni –, de a mi vendégeink már most is magyaroknak vallják magokat.” (Deák 2000, 139–140. p.) Ahhoz, hogy megtudjunk, vajon Gömörbe hány ilyen családot telepítettek, mélyebb levéltári kutatásra lenne szükségünk.

Ugyanez a helyzet játszódott le a hivatalnokok alkalmazásánál is, a megfelelő képe-sítés és a politikai megbízhatóság miatt a magyar tisztviselők háttérbe szorultak, a katonai és a politikai hatóságokkal való érintkezés nyelvél ugyanis a birodalmi alkotmány a németet jelölte meg – mindez a kormánypolitika részéről engedelmes végrehajtókat kívánt. Szombathy Viktor feljegyzései szerint is az 1850-es években számos idegen, osztrák, morva, cseh közigazgatási tisztviselő költözött felsőbb parancsra magyar városokba, megyei székhelyekre s vette át a vezetést, ugyanakkor az északi szlovák területekről iparosok és kereskedők is jöttek velük. Az egykori rimaszombati író és műfordító visszaemlékezéseiben e kedves versikével eleveníti fel az abszolutizmus időszakát, melyet annak idején az emberek a postakürt dallamára énekeltek: „Sirmayzer, Rómayzer, Lenner postamester, / Hepka, Repka, Hudoba, Krec. / Az öreg Findura, Burszky meg a fia, / Mind a három csizmadia.” (Szombathy 2010, 83. p.) Az író szerint legtöbbször az 1867-es kiegyezést követően is maradt a városban, s magyar névvel beolvadt a többségbe – ebből következethetünk a természetes úton történő magyarosodásra. Arra, hogy az abszolutizmus kori germanizáció Gömörben nem talált termékeny talajra, viszont a magyarosodás már annál inkább, példa az is, hogy „az utódok közül Lenner postamester fia a rimaszombati gimnázium magyar–görög tanára lett, dédunokája pedig lemondott Rimavská Sobota tanácselnökségéről s ment vissza tanárnak, Findura fia Farkasfalvy Imre néven Rimaszombat és Vác történetírója lett”. (Szombathy 2010, 83. p.)

E korszak zárásaként nagyon röviden megemlíjtük, hogy a provizórium időszakában jutott gömöri alispáni székébe Štefan Marko Daxner tiszolci születésű szlovák anyanyelvű ügyvéd, akit a korábbiakban már említettünk. Indítványozására és a már ismertetett 1861. évi bizottmányi jelentés értelmében – mely kimondta, hogy „minden vallásfelekezetnek és nemzetiségnek szabadságában áll közép és felső tanintézeteket állítani és ennek oktatási nyelvének meghatározása az alapító egyént, ill. testületet illeti” (Balogh 2002, 48. p.) – nyílt meg 1862-ben Nagyrócén, mely akkoriban a szlovák kulturális élet észak-gömöri fiókja volt, az első szlovák evangélikus gimnázium, melynek felállítását annak idején a magyar nemzetiségű Czékus István esperes is helyeselte. (Ádám 2010, 13. p.) Ugyanezen gimnázium kerül majd 1874-ben reflektorfénybe a megye pódiumán és a „pánszlávizmus fészke” címke alatt Szontagh Bertalan alispánunk révén bezárásra – e kérdések boncolgatására jelen tanulmányunkban azonban nem kívánunk kitérni.

Asszimiláció az 1867-es kiegyezés után

1867 után a nemzetiségi kérdés új fordulatot vett. Először is, közel két évszázados küzdelem ért véget a Habsburg-dinasztia és a magyar nemzet között. Az 1868. évi nemzetiségi törvény (XLIV. tc.) értelmében „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar”. (Pajkossy 2006, 525. p.) A törvény ugyanakkor azt is kimondta, hogy „az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos bírói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak”. (Pajkossy 2006, 528. p.)

Az 1868-as rendezés azonban a nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját egyre kevésbé érvényesítette. Míg a kulturális autonómia számos attribútumát biztosították a nem magyar ajkú népek számára (egyházi, iskolai, kulturális téren – pl. szabadon hozhattak létre anyanyelvű iskolákat), addig politikai nemzetként nem ismerték el őket, területi autonómiai követeléseiket elutasították. 1868 után a nemzetiségi törvény visszaszorításra került, mivel az anyanyelvű oktatás támogatása helyett inkább a magyar nyelvű oktatás kiterjesztésére, ezen keresztül pedig nyelvi-kulturális magyarosításra törekedtek. (Romsics 2001, 84. p.) Ezt bizonyítják a későbbiekben kiadott újabb rendeletek, mint az 1879. évi XVIII. tc., amely a nem magyar tannyelvű elemi iskolák számára előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását (Balogh 2002, 105. p.), az 1883. évi XXX. tc., amely a nem magyar tannyelvű középiskolákban bevezette a magyar nyelv és irodalom tantárgyként való kötelező oktatását (Balogh 2002, 108. p.), az 1891. évi XV. tc. pedig a kisdedővők számára írta elő, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv ismeretébe való bevezetéssel. (Balogh 2002, 125. p.) Mindezen rendeleteket Apponyi 1907. évi XXVII. tc.-e tetőzte, mely értelmében minden nem magyar tannyelvű iskola, az egyházi és községi iskolákat is beleértve arra lett kötelezve, hogy a magyar nyelvet olyan óraszámban tanítsa, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érhetően ki tudja fejezni. A törvénycikk 17. §-a világosan kimondta, hogy „minden iskola és tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy az iskola állami segílyt élvez-e vagy nem, köteles a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét ápolni, és ennek külső kifejezéséül köteles az iskolán a főbejárat felett Magyarország címerét elhelyezni, a tantermekben a magyar történelemből vett falitáblákat alkalmazni és nemzeti ünnepeken az épületen a magyar nemzeti címeres zászlót kitűzni”. (Kemény G. 1971, 521. p.)

A fenti sorokat példázza a három szlovák gimnázium bezárásának esete is; egyikük – a nagyrőcei szlovák evangélikus gimnázium – Gömörhöz kötődik, s erről nem véletlenül tanulmányunk végén esik pár mondat erejéig szó. A magyar hazafiasság táplálását azonban a továbbiakban az egyleti élet működésén keresztül próbáljuk meg bemutatni.

1867 után a gömöri társadalmi életben is változások álltak be. Az egyes társaskörök tevékenységi feladatköre a kiegyezés korszakának mentalitásától és hazafias lelkesülésétől duzzadozott, ez azonban a kialakult társadalmi helyzetben szinte magától értetődő

volt. A szokásosnál is nyomatékosabb hangsúlyt fektetett ezeknek az eszméknek a hangsúlyozására a Gömör-Kishont Vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (GMKE), melynek nem titkolt célja volt a magyar nemzeti ügy piedesztálra emelése és a magyar hazafiasság érzésének minél szélesebb néprétegek körében történő terjesztése és ápolása a megyén belül.

Az egylet a Magyarságot és a népnevelést Sáros megyében terjesztő egyesület (1883) mintájára jött létre a magyar nyelvű műveltség támogatása, erősítése és terjesztése céljából. 1896-ban kiadott díszalbuma ekképp jellemezte megalakulásának körülményét: „Illy egyesület alakíttatik megyénkben a mindinkább terjedő pánszlávizmus ellen a magyar nyelv megvédése érdekében. Biztosítani kell azt, amink még van, nyelvben és értelemben is visszahódítani, amit már elvesztettünk – mindezt lassan, nem erőszakosan.” (A Gömörmegyei..., 3. p.)

Az alapszabályok kidolgozására Szontagh Bertalan alispán vezetése alatt – aki később a megalakult egylet elnökévé választott – egy 125 tagú bizottság neveztetett ki. Borovszky Samu vármegye-monográfiája szerint az egylet 1882. március 20-án alakult meg (Borovszky 1903, 116. p.) Rimaszombat székhellyel. Az 1896-os díszalbum azonban 1885. november 2-át jelöli meg az egyesület tényleges működése kezdeteként, ekkor fogadtattak el ugyanis alapszabályai a magyar királyi belügyminisztérium által. A közművelődési egyesület alapítási éve között azonban még egy harmadik évszám is gyakorta felbukkan, ez pedig a Szontagh Bertalan alispán vezetése alatt megtartott első alakuló ülés időpontja, azaz 1884, mely 35 alapító, 255 rendes és 157 támogató tagot számlált. (Borovszky 1903, 116. p.)

1885-ben az újonnan megalakult egyesület 447 taggal bírt, ez a szám öt év leforgása alatt, az 1890. évre 2239 főre bővült. (A Gömörmegyei..., 3. p.) Az egylet 1886-ban megválasztott tisztikara és 70 fős igazgatói választmánya között sorra tűnnek fel a korabeli Gömör-Kishont vármegye nemesi családjainak sarjai, kik különféle megyei és városi közigazgatási tisztségeket töltöttek be: Szontagh Bertalan (gömöri alispán), Mihalik Dezső (a Coburg-uradalom ügyésze, a nagyrőcei polgári iskolai gondnokság elnöke), Fáy Gusztáv (gömöri főispán), Abonyi Pál (1848/49-es honvéd, a honvédegylet rimaszombati fiókjának elnöke), Baksay István (az egyesült protestáns gimnázium tanára), Groó Vilmos (kir. tanfelügyelő, múzeumalapító), Bazilidesz Gusztáv (Jolsva város polgármestere), Bornemisza László (főjegyző, később alispán), Borbély Lajos (a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. vezérigazgatója), Gömör Pál (helytartói tanácsos), Hámos Aladár, Hevessy Bertalan (a putnoki kerület orsz. képviselője), Kishonthy Gyula (későbbi ideiglenes polgármester Rimaszombatban), Máriássy Andor (a rozsnyói kerület orsz. képviselője), Süteő István (rimaszombati ügyvéd), Szentiványi Árpád (a kövi kerület országgyűlési képviselője), Dapsy Vilmos (törvényszéki bíró), Draskóczy László (a rimaszécsi kerület országgyűlési képviselője), Farkas Ábrahám (a rimaszombati ker. országgyűlési képviselője), Fábry János (az egyesült protestáns gimnázium tanára, múzeumigazgató), Kubinyi Géza (vármegyei jegyző), Kubinyi Aladár (kúriai bíró), Marton János (főügyész), Szakáll Vince, Boczkó Dániel és folytathatnám a sort. (Bővebben egy-egy nemesi családról I. Mihályfalusi Forgon 2001) A nemesi családok képviselői mellett a választmány névsorán kereskedők, iparosok (Andrik Sámuel kályhás, Engel Adolf főfős, Hamaliár Károly gyógyszerész stb.), egyházi képviselők (Glauf Pál, Terhes Pál evang. lelkészek) neve is szerepel. (A Gömör-Kishont... 1886, 1. p.)

Az egyesület tevékenységi köre a hazafias irányú népnevelés előmozdítása, félig-meddig burkoltan a megye nem magyar ajkú népességének magyarosodására és magyarosítására irányult. Ahogyan Török Bálint, az egyesület 1886-ban megválasztott elnöke közgyűlési beszédében kifejtette: „Mi nem erőszakoljuk nyelvünket senkire, mi csak módot és alkalmat akarunk nyújtani arra, hogy nem magyar ajkú testvéreink is sajátítsák el nyelvünket – az állam nyelvét.” (A Gömörmegyei..., 4. p.) Az egyesület céljai tökéletesebb eléréséhez a helyi viszonyokat figyelembe véve, ellenőrzés és felügyelet gyakorlása miatt több vidéki kört is létesített – míg a tervekben 20 kör szerepelt 274 gömöri település összefonásával, szám szerint 15-öt sikerült létrehozni: Nagyrócén, Jolsván, a Garam vidékén, Ratkón, Rozsnyón, Csetneken, Pelsőcön, Rimaszombatban, Nyustyán, Kokován, Tiszolcon, Tornallyán, Várgedén, Nagy-Szlaboson és Uzapanyt-Balagon. (A Gömör-Kishont... 1886, 6. p.)

Az egyesület feladatának betöltésére minden törvényes eszközt felhasznált és erkölcsi befolyásának egész súlyával hatott arra, hogy a magyar nyelv és hazafias szellem a megye területén a társadalom minden rétegében elterjedjen és meghonosodjék. Ezen igyekezetek elsősorban az idegen ajkú gyermekeket és a fiatal generációt célozták meg. Az egyesület alapszabályzata értelmében „e cél elérésére állít kisdedóvó intézeteket, elemi népiskolákat az illetékes hatóság közbejöttével, a meglévőket segíyezi és felszereli, a népnevelés terén, különösen a magyar nyelv és hazafias szellem terjesztésében érdemeket szerzett tanítókat jutalmazza, a szegény, szorgalmas tanulókat tankönyvekkel látja el, az iskolai és népkönyvtárakat, továbbá az olvasóköroket támogatja és ilyeneket maga is létesít. Az idegen nyelvű egyházakat anyagi erejéhez mérten magyar ima- és énekes könyvekkel látja el, ha ez iránt kérvényeznek”. (A Gömör-Kishont... 1914, 4. p.)

Az egyesület alapszabályai értelmében vagyonát és működési eszközét jórésztben a tagok díjai, adományai tették ki, az egyesület céljaira pedig olyan neves személyek is áldoztak, mint csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy Dénes (200 forint alapítvánnyal) vagy Fülöp szász-coburg-gothai herceg (100 forint alapítvánnyal). (A Gömörmegyei..., 5. p.)

Az oktatási rendszerbe az egyesület indítványozására ún. óvodákat mint iskolai előkészítő „neveldéket” hoztak létre. Kivétel nélkül magyar nyelvűek voltak, akárcsak a nevelőnők. Óvodák és menhelyek létesítésére 1885/86-ban 450 forintot, 1893/94-ben már 2023 forintot költöttek – tették mindezt a nemzeti kultúra ápolásáért. Míg alapítási évében, 1885/86-ban az egyesület 2 óvodát tartott fenn 105 gyerekekkel, 1889/90-ben már 10 óvoda és menhely tartozott patronátusa és segíyezése alá 495 gyermekkel. A statisztikai kimutatások szerint 10 esztendő leforgása alatt – 1885 és 1894 között – összesen 4790 gyermeket segíyezett. (A Gömörmegyei..., 5. p.) Az egyesület 1906-os évkönyve beszámol arról, hogy 7 óvoda és 6 kisdedóvó tartozott patronátusuk alá, melyben összesen 545 kisgyermek nevelkedett, közülük pedig 340 gyermek tanult meg folyékonyan magyarul. (Váry 1906, 6–7. p.)

Az egyesület történetét felvázoló millenniumi díszkötet értelmében a közművelődési egyesület megalakulása előtt az iskolák csaknem felében szlovák volt a tanítás nyelve, a millennium évében már 10% kivételével mind magyar volt. Az egyesület óriási figyelmet fordított a magyar nyelv tanításában buzgólkodó tanítók jutalmazására, az 1885 és 1894 közötti években 1929 forintot áldozott e célra. (A Gömörmegyei..., 6. p.) Az írni-olvasni nem tudók számára tanfolyamokat szerveztek, magyar nyelvű tankönyveket

osztogattak és nem utolsósorban támogatták a regionális sajtót, hogy a felnőttek se kerüljenek ki az egyesület gondoskodása alól.

Az egyesület 1887-ben kiadott jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy „Bornemisza László alispán a megye tót ajkú lakói körében a Zsilinszky Mihály által szerkesztett két tót hazafias lap, a *Vlast’ a Svet’* és a *Novy Domovy Kalendár* minél számosabb példányban való terjesztését” szorgalmazta a költségvetés terhére. (A *Gömör-Kishont... 1887*, 11. p.) A kínálatot 1912-ben a *Krajan* c., szintén szlovák nyelvű lap bővítette, melyet 106 példányban járattak megveszerte. (Váry 1913, 9. p.) A millenniumi díszalbum ugyanakkor azt is elárulja, hogy „ezen szlovák lapoknak csak a nyelve volt tót, de szelleme magyar”, ezért kellett minél nagyobb példányban terjeszteni a megye szlovákok lakta településein. (A *Gömörmegyei... 6. p.*)

A magyar nyelv terjesztésén kívül az egyesület egyéb kulturális ténykedése sem elhanyagolható. Tagjai az óhajtott cél elérése érdekében különféle jótékonyági gyűjtéseket szerveztek, több helyi társas egyesület – jelen esetünkben a rimaszombati székhelyű Úri Kaszinó, a Polgári Olvasókör és a Nőegylet – támogatását élvezték, és ugyanúgy számos karitatív előadást és kulturális-szórakoztató rendezvényt bonyolítottak le, melyek bevételei mind a cél elérésére szolgáltak. A szellemi művelődés előmozdítása végett az egyesület olvasóegyleteket szervezett (ilyen volt a nagyrőcei kör vagy a tiszolci műkedvelő kör – tán nem véletlenül a legnagyobb arányszámot kitevő szlovák településeken), segítette a jánosi, a harmaci és a hosszúréti népkönyvtárakat egyaránt. Ahogy Török Bálint egyesületi elnök is meglepéssel konstata: „Megyénk legtöbb lelkésze és tanítója rendes tagja az egyesületnek, köszönhetjük, hogy több egyházközség az istentisztelet nyelvét tótról magyarra változtatta, az egyházközségek hiveit pedig magyar nyelvű ima és énekes könyvekkel látta el.” (A *Gömörmegyei... 7. p.*)

Az egyesület népszerűségéről tanúbizonyságot adhat az egyesület 1907. (1908-ben kiadott) évkönyve, mely részletesen közli az egyesület javára tett alapítványok összegét és adományozójuk nevét, s melyből valószínűsíthető, hogy milyen személyek és honnan adakoztak a célok érdekében. Az évfolyam kiválasztása már csak azért is érdekes, mivel a Lex Apponyi kiadásának évében járunk.

A Gömör-Kishont Vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület 1907. évi tisztikara 8 főből – köztük gróf Andrassy Dénessel mint védnök –, választmánya 46 főből állt. Tagjai a következőképp oszlottak meg: örökös tagok (25 fő), rendes tagok (217 fő), pártoló tagok (7 fő). (Váry 1908, 36–37. p.) Az egyesület javára tett önkéntes adományokat (alapítványokat), melyből 133 adományozó neve kerül feltüntetésre az évkönyvben, az alábbi kimutatásban próbáljuk meg szemléltetni, rámutatva arra, hogy a magyarosodás/magyarosítás ügyét nem csupán a megye magyar lakta településein pártolták társadalmi rangtól, vallástól és intézménytől függetlenül, hanem a szlovák és a német nyelvterületen élők is. A 133 önkéntes adományozó közül 92 magánszemélyt és 41 társaságot (intézmény, egyesület, város) számláltunk, melyek közül kiválasztottunk párat.

8. táblázat. A Gömör-Kishont Vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület önkéntes támogatói (válogatás).

Adományozó	Összeg (korona)
Andrássy Dénes gróf	5000
Gömörmegei ifjúság	1820
Gömörmegei egyetemi ifjúság köre	1200
Nemzeti kaszinó	1400
Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.	11.000
Fülöp Szász-Coburg-Gothai herceg	200
Chevra Kadischa Rimaszombat	100
Dobsinai Takarékpénztár	100
Engel Adolf (izr. kereskedő)	100
Fonciére Biztosító Társaság	100
Fürdőigazgatóság Csíz	100
Gömörmegei körjegyzők	100
Gömörmegei Nép- és Iparbank	100
Lévai Izsó (izr. kereskedő)	100
Nagyrócei Kölcsönsegélyző-egylet	100
Nagyrócei műkedvelő társaság	100
Nagyrócei takarékpénztár	100
Nyústyai takarékpénztár	100
Római katolikus káptalan Rozsnyó	100

Forrás: Váry 1908, 33–36. p.

Azért célszerűbb az önkéntes adományozók névsorával dolgoznunk, mivel ebből hitelesebb képet kapunk a magyar nyelv és kultúra terjesztésében részt vevő személyekről. Az egyesület tagjainak listáján ugyan szintén szerepelnek szlovák etnicitású képviselők, viszont nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy az illető személy, társulat vagy település önként lépett-e be a közművelődési egyesület tagjai közé, vagy a jobb és kedvezőbb érvényesülés reményében, vagy pedig azért, mert ezt várta el tőle az állami közigazgatás. Abban sem lehetünk biztosak, hogy a szlovák környezetből szlovák csengésű névvel rendelkező személy azért lépett-e be a magyarosodást népszerűsítő egyesület tagjai közé, mert ő maga is elmagyarosodott szlovák nemzetiségű volt, vagy szlovák hangzású vezetékneve ellenére magyar anyanyelvű családból származó és a magyar nyelv terjedéséért buzgólkodó hazafias érzelmű egyénről van-e szó, aki saját lakhelyén agítált a helyi szlovákok körében a magyar nyelv és kultúra ügyéért.

Az egyesület 1907. évi rendes tagokat (217 fő) felsorakoztató listáján a már korábban megvizsgált szlovák etnicitású települések nevei is feltűnnek – Garamszécs (Polomka) község, Koháryháza (Pohorella) község, Garamfő (Telgárt) község, Vernár község és Kokova község is a GMKE tagjai között szerepel, de csatlakoznak a listához egyéb – túlnyomórészt szlovákok lakta – falvak is, mint Királyhegyalja (Sumjác)⁸ község vagy

8 1910-ben 2558 lakosából 2245 szlovák és 273 magyar volt. (A Magyar Korona országainak... 1912, 102. p.)

Klenóc⁹ község – előbbi a Garamvölgyi járásba, utóbbi a Rimaszombati járásba tartozott, mindkettő nemzetiségi összetételének változását a századfordulón tanulmányunk legelején táblázatba foglaltuk. A már említett falvakból az alábbi létszámban csatlakoztak magánszemélyek az egyesülethez: Garamszécs (13), Koháryháza (9), Garamfő (4), Vernár (3), Kokova (2), Királyhegyalja (15), Klenóc (8). Nagy meglepetésünkre Murányról csupán 2 főt jegyez fel az évkönyv, maga a település sem csatlakozott az egyesület örökös, rendes vagy pártoló tagjainak sorába, mint ahogyan Dobsina túlnyomórészt németek lakta városa sem, ahonnan csupán egyetlen főről számol be a brosúra. (Váry 1908, 37–40. p.)

A kiegyezés korában élt ember a mindennapi életben is szembesült az asszimiláció különféle formáival. Rimaszombatban szintén a magyar nyelv gyökeresedett meg mint a műveltség nyelve a mindennapi és a hivatalos életben, a megyén belül és azon túl is, de a más ajkúak számára gyakran eszközként szolgált csupán a szociális felemelkedést illetően. A fejezet témazárójaként a korabeli állapotokat a napi sajtó segítségével próbáljuk meg rekonstruálni, mely nagyon sok mindent elárul a 19. század második felének mentalitásáról. Elsőre íme, egy történet: „Egy helybeli kocsmában három tót fogyasztotta a hegylevét, közben dicsérték a muszkát, s derekasan ittak a muszka-győzelmek örömeire. A magyar korcsmárost bosszantotta az atyafiak hencegése, de még inkább az, hogy a végén nem akarták garázda vendégei a bor árát megfizetni. A korcsmáros tehát, dacára az egyik atyafi tiltakozásának, aki arra hivatkozott, hogy ő a lukovicsei bíró, tehát joga van ingyen inni – kitelepítette a fizetésektelen vendégeit az udvarra. Amikor már kint voltak, a bíró fenyegetve kiáltott be a korcsmároshoz: »Hiszen várj te magyar-kutya, majd eljön a muszka s megtanít titeket.«” (*Gömöri Közlöny*, 1878. január 13., 2. évf. 2. sz.)

A rövid kis anekdotát ismét Mináč esszéjével lehetne megmagyarázni, amely a szlovákoknak a történelem során betöltött szerepére igyekszik rávilágítani; első mondata a „Nincs történelmünk, ezért találnunk kell egyet!” (Mináč 1989, 7. p.) gondolatlat kezdődik, majd arra a megállapodásra jut szerzőnk, hogy a szlovák nép az évszázados megpróbáltatások ellenére és után még mindig él a saját területén, csak épp a „garnitúrák” váltják egymást a fejük fölött – ősmagyarok, törökök, magyarok, osztrákok. Az esszé Lúdvít Štúr nézeteit vetíti ki az olvasónak, rámutat az 1840-es évek Štúr-generációjának germanofil voltára, Ausztria-ellenességére és Oroszországra mint nagy példaképre, mely a „szláv atya” szerepét testesíti meg. A továbbiakban a szlovákok és a csehek közötti különbségeket feszegeti: míg a szlovákokat erős Oroszország-központú és a pánszlávizmus eszméjét hirdető „szegény” népnek mutatja be, amely saját magát önálló nemzetnek tekintve az önálló szlovák irodalmi nyelv megeremtését tűzi ki célul (1843), szemben a csehekkel, akiket gazdag történelmi háttérű népként jellemez, erős ausztroszlavizmus-központúsággal és csehoszlovakista nézetekkel, akik a szlovákokat nem tekintik önálló nemzetnek. (Mináč 1989, 10. p.) Szerinte a szlovákság nagy problémájának forrása a magyarok, akik magukat uraknak tekintik, a szlovákokat pedig szolgaként kezelik. A fent bemutatott rövid anekdotában is e három momentum közül vissza a szlovák bíró szavaiból: először az orosz muszka dicsőítése (a pánszláv birodalom álma Oroszország vezetésével), másodsor a szlovákok tartós ittléte („a saját földemen

9 1910-ben 4700 lakosából 4355 szlovák és 138 magyar volt. (*A Magyar Korona országainak... 1912*, 102. p.)

vagyok, tehát nem fizetek”) és harmadszorra a „magyar úr – szlovák szolga” modell („kiraksz a kocsmából, mert úrnak érzed magad, s szolgaként kezelsz”). Az anekdota csattanója pedig egyértelműen a leverett szabadságharcra utal vissza – a szlovák bíró még 30 év távlatából is emlékezteti a gömöri magyart a cári seregek segítségével leverett forradalomra és az azt követő megtorlásra.

E kettősség a kiegyezés korszakában egyébként megfigyelhető mindkét oldalon: 1867 után a magyar nemzet újból előveszi 1848-at, ez megfigyelhető az 1868-ban megalakult Országos Honvédegyelet létrehozásánál és annak fiókjainál – ugyanúgy a szlovák is előhúzza a forradalmat, de annak 1849-es eseményeit. Teszi ezt annak ellenére – és ezt Mináč is kifejteti hivatkozott művében –, hogy tudja, a szlovákok a szabadságharcban nem a saját céljukért harcoltak és vívták ki azt (Štúr-nézetek), hanem egy másik nemzetnek (osztrákok) lettek bábjai, és csatlakozva a császári seregekhez verték le a magyar forradalmat. Ez a keserű utóíz annak ellenére is megmaradt a szlovákságban, hogy '49 után az osztrákok lojalitásuk jutalmául patinás állásokhoz juttatták őket – Mináč konkrétan Ján Francisci és Štefan Marko Daxner életpályájára utal művében, miszerint Francisci bejárta a ranglétrát a Bach-huszárságtól kezdve a lipitói főispánságig, Daxnert pedig az események a gömöri alispáni székbe ültették. (Gömöri születésű szlovák anyanyelvű írónk – nagy vitát kavart és 1989-ig betiltott –könyvének mondanivalója az, hogy nem a mások elnyomásán kivívott szabadság a lényeg, hanem egy nemzet kontinuitása, folyamatos jelenléte és nem utolsósorban más nemzetek elismerése.)

A fejezet legelején azt szögeztük le, hogy a napi sajtó tükrében teszünk kísérletet a korabeli, kiegyezés kori állapotok rekonstruálására, anekdotánk mondanivalójának elemzése után pedig térjünk át a vizsgált tárgyra. Hogyan jelent meg az asszimiláció és a nemzetépités eszméje a helyi sajtóban? A regionális sajtó átkutatása alapján arra a megállapodásra jutottunk, hogy az 1870-es évek elején megjelent hetilapok (*Gömöri Lapok*, *Gömör*, *Felvidéki Közlöny*) elvértve közzétettek hasábjukon kétnyelvű, magyar–szlovák vagy pedig egynyelvű német hirdetések. Ennek oka tisztán üzleti szempont, mely ily módon a megyén belül élő nem magyar ajkú nemzetiségeket vette figyelembe; az 1868-ban kiadott nemzetiségi törvényben nem találunk kimondottan a sajtóra vonatkozó, kötelező többnyelvűsége mutató rendeletet. Csupán a községi tisztviselőkre vonatkozóan jegyzi a törvénycikk 21. paragrafusa, hogy a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni, ugyanakkor a 20. § értelmében a községi gyűlések már maguk választják jegyzőkönyvük s ügyvitelük nyelvét. (Balogh 2002, 94. p.)

A *Gömöri Lapok* 1872. december 8-i számában olyan kétnyelvű szlovák–magyar hirdetés jelenik meg az újság hasábjain a kiadó és a szerkesztői hivatal részéről, melyben „Gömör és Kishont megye összes község nemes bírái felhívatnak nyilatkozatukat 8 nap alatt az íránt a Gömöri Lapok szerkesztőségéhez beadni, vajjon a hivatalos közleményeket tót nyelven kiadását kik kívánják? E felhívás azon indokból közhírré tétetik, mert azon panaszok merültek fel a tót ajkú megyebeli hazánkfiai által, hogy a lapok számukra értéktelenek, nem értvén tartalmukat. Ezen panaszokat elhárítandók tek. Kellner Péter¹⁰ urat a fordítás terén közreműködésre felkérvén, azon kedvező választ nyertük,

10 Peter Kellner Hostinský (1823–1873) – gömöri szlovák író, újságíró, a *Slovenské národné noviny* szerkesztője. 1862-ben a Rimaszombati járás főszolgabírója, Rimaszombatban élt, itt is van eltemetve.

hogyan e részben segédkezett nyújtand”.¹¹ Ez a közzététel teljesen érthető okokból került be a lapba, hiszen az 1868-as nemzetiségi törvény értelmében „az állam bármely nemzetiségéhez tartozó polgára anyanyelvén intézhet beadványt a hatóságokhoz, amelyre szintén az anyanyelvén kell választ kapnia, a községek és egyházak pedig maguk dönthetnek a hivatalos nyelvhasználatukról”. (Pajkossy 2006, 528. p.) Ebből kifolyólag sérelmezhettek a megye szlovák ajkú polgárai a hivatalos közlemények szlovák nyelvű mellőzését a helyi lapokban, bár ennek nyelvhasználati szabályozására a törvénycikk nem tért ki. A megjelent kétnyelvű felhívás ellenére sem tapasztaljuk azonban több szlovák nyelvű szöveg megjelenését a regionális lapokban, sőt, számuk az évek haladtával egyre csökkent, mígnem teljesen eltűntek.

Ugyanennek a problémának a magyar változatával is szembesülhetünk az 1874-es *Felvidéki Közlöny* hasábjain, melyben pont a magyar nyelv figyelmen kívül hagyásáról tesznek panaszt a szlovák nyelvvel szemben. A cikk címe már önmagában is figyelemfelkeltő, *Nemzetiségek egyenjogúsága*, tartalma pedig hű tükörképe a korabeli társadalmi állapotoknak: arra keresi a választ, milyen legyen Magyarország közigazgatási nyelve. Ha ugyanis mindenki úgy írna és beszélne, ahogy neki tetszik, akkor abból a cikk szerint „zagyvalék” kerülne ki. Példaként Csunderlik József tartalékos esetét hozza fel a lap, „aki a Losonczy cs. k. hadkiegészítő parancsnokságnál folyamodott az idei fegyvergyakorlatoktól felmentéseért”. A hátirat magyar nyelven küldetett el, a hátirat aláírása már német nyelvű volt, ahogyan a határozat elküldésének címe is. A szabad királyi beszercebányai városi kapitány által Nagyrőcére küldött kísérő levél címzése még magyar nyelvű, a kísérő levél szövege azonban már szlovák volt. Az újság szerkesztősége ekképp reagált erre az esetre, amely valószínűleg nem az első és utolsó lehetett: „Ej, ej, poctiwj kapitány úr! Hát ön, mint egy szabad királyi városnak felsőbb közege nem tud, vagy nem akar tudni magyarul? Levelének visszaküldését megmenté azon egy szócska, mely annak címlapján áll: sürno, azaz sürgős, különben az jövőben megtörténhet.”¹² Mindez utalhat arra a következtetésre, hogy a domináns és a hivatalos magyar nyelv mellett a német és szlovák úgyszintén jelen volt a mindennapi életben, ill. a német nyelv hivatalos iratokon való megjelenése (aláírás, boríték címzése) újból visszautal a megszokott német korrespondenciára az 1867 előtti időkből.

Ahogy egyre távolodunk a '68-as évtől, úgy kezdenek eltűnni az idegen nyelvű hirdetések is, ami a nemzetiségi törvény visszاسzorítására utal. Balogh Sándor szerint a későbbiek során a liberális indíttatású nemzetiségi törvény betartásáért folyt a küzdelem, a szélsőséges magyar nemzeti törekvések a törvény szigorítását kívánták. (Balogh 2002, 95. p.) Az 1870-es években, a dualista rendszer megszilárdulásával párhuzamosan megkezdődött a nemzetiségi törvény ún. felülvizsgálása a magyar kormányzat részéről, és olyan lépések és intézkedések történtek, amelyek utat nyitottak a magyar nacionalizmusnak. (Balogh 2002, 9. p.) A közigazgatás központi irányítása és ellenőrzése megerősödött, minderre indokként az állam magyar jellegének biztosítása szolgált. A megyékben így a magyar nyelv hivatalossá tételével a nemzetiségek pozíciói jelentősen gyengültek.

Az 1880-as években felbukkanó további lapok, mint a *Gömör-Kishont* vagy a *Gömöri Hirlap* már nem fektetnek figyelmet a két nyelven megjelenő hirdetéseknek, a német

11 *Gömöri Lapok*, 1872. december 8.

12 *Felvidéki Közlöny*, 1874. augusztus 30.

nyelv pedig szinte teljesen eltűnik a hasábokról. A felvidéki és gömöri „pánszláv mozgalmakról” leginkább a Kassán megjelenő *Felvidéki Közlöny* tudósít, elsősorban olyan értelemben, mint veszélyes elemről, mely úgymond „tót testvéreinket, kikkel évszázadok alatt békében és egyetértésben éltünk, megfertőzi és a magyarság ellen fordítja”.¹³ A magyar nyelv védelmében a helyi *Gömör-Kishont* c. vármegyei hetilap közöl gyakorta tárcákat, melyekben az üzleti életben még mindig tapasztalható német korrespondenciát és nyelvhasználatot kritizálja, elsősorban a vendéglátás terén.

A *Gömör-Kishont* 1880. október 24-i számában panasz cikk jelent meg a kereskedők német nyelvhasználatáról: „A magyarnak az volt a szerencsétlensége hosszú, hosszú időn át, hogy mindig idegen dúlta szellemét, idegen nyelv odázta el a hazainak szeretetét. Első volt a latin, azután a német. A latin nyelvet kiűztük mindenünnen az országházból, a törvényhozó termekből és helyette behozni akarták a magyart. De ez nem sikerült, a mérges német nyelv reánk száradt, nem záratott ki. Ma már gyűlölik a német nyelvet, nem azért mert német nyelv, de mert annak árán eladva, inkább föladvá lenne a magyar természeti, nemzetiségi jog. Fogva vagyunk a német nyelv bilincseitől. Pedig az ország lakóinak zöme édes honi nyelven beszél, ír, csak a kereskedő osztály tesz csúf kivételt. Egyedül a kereskedők azok, kik a magyarságért tenni nem akarnak, most is németül viszik az üzletet, németül korrespondálnak nemcsak az idegenekkel, hanem még a határon belül is – a tősgyökeres magyarokkal. Mikor egy bécsi cég magyar könyvvezetőket, levelezőket is tart, mégis németül kapja a megbízást, a megrendelést a magyar kereskedőktől! Mintha másképen nem értenék meg egymást! Ismeretes a németeknek, különösen a németeknek ellenünk való agyarkodása, szemtelen mérgelődése, kiállhatatlanságig fokozott ellenszenvé. A magyarság érdekében foglaljunk állást, mozogjunk! A soknyelvűség úgy is bánt, a szlavizmus itt közelből szorongatja a torkunkat, saját tűzhelyünkön ne kínozzon a germanizmus is! Főbb ügyeiket, a kenyérkereset szellemi munkáját végezzék magyarul! Anyanyelvünk hivatalos nyelv, műveljék azt! Ha nem teszik azt kereskedőink, megtagadják fajukat, hálátlanok lesznek hazájukhoz, hűtlenek köteleikhez, s megtámadják a nemzeti génuszt!”¹⁴ E sorok azt az érzetet keltik az olvasóban, mintha 30 évvel korábban írták volna őket – azzal a különbséggel, hogy akkor Habsburg Birodalomról beszéltek, 1880-ban pedig már Osztrák–Magyar Monarchiáról; míg első esetben passzív ellenállásban fejezték ki nemtetszésüket a magyar érzelmű polgárok, a kiegyezés után az újság hasábjain keresztül az olvasóban azt a hatást keltették, mintha a '67 utáni Magyar Királyság továbbra is a Habsburg Birodalom egyik tartománya lenne, melynek hivatalos nyelve a német.

A téma igencsak lángra kapott, mivel még ugyanezen év november 14-én újabb panaszról cikkezett a sajtó, melyben fölhívta mindenekelőtt a magyarországi kereskedőket, hogy: 1. cégüket magyarul beiktatni; 2. könyveiket, levelezéseiket s üzletmenetüket magyarul vezetni; 3. vevőikkel szóban és írásban magyarul érintkezni szíveskedjenek.¹⁵

A felhívásoknak meglelt a várt hatásuk, ugyanis az egy héttel később megjelent számban már örömmel jelentették, hogy Rimaszombatban „a héten 3-an küldtek viszsza bécsi, német feliratú leveleket, Miskolczi István cukrász pedig ugyancsak odairta az

13 *Felvidéki Közlöny*, 1874. március 22.

14 *Gömör-Kishont*, 1880. október 24.

15 *Gömör-Kishont*, 1880. november 14.

egyikre, hogy »nix dájcs«!¹⁶ Újabb kísérteties hasonlat a Mikszáth-korabeli állapotokra, csak más köntösben.

További példaként említhető az a levélváltás, melyet Badínyi Géza rimaszombati magyar érzelmű kávéház-tulajdonos válasza váltott ki. Badínyi játszókártyákat rendelt Budapestről – magyarul. A cég küldte is azokat, de német számla kíséretében, mire Badínyi Géza levelezőlapon válaszolt, a következő sorokkal: „Én az első magy. ált. kártya társaságnál tettem megrendelést és nem az erste ung. spielkarten Fabriks Actien Gessellschaft-nál. Szégyenlem, hogy ilyen magyar kenyéren élő német társaság közé keveredtem. Magyarul uraim, csak magyarul.” Amire válaszul a cég egy szép udvarias magyar levélben köszönte meg a figyelmeztetést.¹⁷ Az alábbi eset is a magyar nacionalizmus és az 1870-es évektől fellépő magyarosító politika példájaként könyvelhető el.

A kereskedelem magyarosodása érdekében az izraelita polgárokat is figyelmeztették az újság hasábjain, hogy vetközzenek ki hagyományaikból és szokásaikból, haladjanak a járt, megtört úton, legyenek ne csak magyarul beszélők, hanem testtel-lélekkel magyar ügyet szolgálók: „Hagyják oda a germanismus melegítő tűzhelyeit s közeledjenek őszinte bizalommal, szilárd lépésekkel a hazai oltár felé. Legyenek magyar kereskedők, legyenek magyarul gondolkodó üzlet-emberek, csapják lomtárba a német „sollen-haben”-nel diszeskedő könyveket, ne fogadjanak el idegen nyelvű megkereséseket, levelezéseket, írjanak és írassanak magyarul.”¹⁸ Az alábbi szemelvény tökéletes példaként szolgál arra a gondolkodásmódra, mely értelmében a magyar kormány az izraelita polgárokból egy újabb lehetőséget látott, mellyel őket a magyar nemzeti ügy mellé lehetne állítani és elmagyarosítani. Később valószínűleg ezen okból kifolyólag nyilvánították 1895. október 16-án a XLII. tc. értelmében az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak (Balogh, 2002, 139. p.), hogy ezentúl azok nemzetiségként a magyart, s csupán hitfelekezeti hovatartozásként jelöljék a zsidót.

A helyi sajtó hasábjain az 1880-as évektől kezdve folyamatosan lehet olvasni név-magyarosításokról, minisztériumi engedéllyel német és szláv csengésű nevek magyarosított változatának használatáról. A *Gömör-Kishont* 1881. augusztus 14-i számában ennek ellenkező esetéről számol be a sajtó: „Egy Miska János nevű földműves folyamodott a belügyminiszterhez, hogy Miska vezetéknevét »Krpicsjar«-ra változtassa át. A miniszter tekintettel a név idegen hangzására, a kérvénynek helyet nem adott. Lehet, hogy Miska Jánosnak esze ágában sem volt, hogy eredeti jóhangzású magyar nevét így elgörbítse: de hát az a pap, az a jegyző, helyén találja azt, hogy ily apró izgatásokkal bosszantsa a kormányt. Hát csak rajta!”¹⁹ A nemzeti öntudat, identitás bevallásának – vagy épp megváltoztatásának – példája a fent említett újságcikk.

A dolgozat záróakkordjaként a kiegyezés korszakának egyik szomorú mozzanatát szeretnénk kiemelni, melynek elemzésébe a téma kimeríthetetlenlenségére és mélységére való tekintettel nem szeretnénk bocsátkozni – ez pedig a pánszlávizmus és a nagyrócei szlovák gimnázium bezárása, melynek alapítását korábban még magyar egyházi képviselő is támogatta, 1874-ben mégis ún. „gömöri pánszláv bölcsőnek” titulálva, mintegy a magyar eszmére, nyelvre és kultúrára veszélyes elemként bezárták. „Ő császári és ki-

16 *Gömör-Kishont*, 1880. november 21.

17 *Gömör-Kishont*, 1880. november 28.

18 *Gömör-Kishont*, 1880. december 12.

19 *Gömör-Kishont*, 1881. augusztus 14.

rályi apostoli felségének, a vallás- és közoktatási m.kir. miniszter előterjesztésére 1874. aug. hó 20-án kiadott legfelsőbb elhatározása alapján, az ág. hitv. evang. nagy-rőcsei főgymnasium és az ugyanottani tanítóképezde Gömörmegye útján végleg feloszlattatni rendeltettek”²⁰ – jelent meg a hír a lapokban.

Kemény G. Gábor szerint a szlovák középiskolák bezáratása egyik legjellemzőbb példája a Trefort közoktatásügyi miniszter által képviselt erőszakos asszimiláló kultúrpolitikának. (Kemény G. 1971, 425. p.) A nagy-rőcsei gimnáziumot a szlovákok 1862-ban a maguk erejéből alapították és tartották fenn. Ez a gimnázium volt a gömői szlovákság egyedüli középiskolája, így megszüntetése pótolhatatlan veszteséget jelentett a szlovák anyanyelvű diákok számára. A középiskola elleni hajsza Zólyom vármegyéből indult ki Grünwald Béla alispán 1874. április 15-i feliratával. Az evangélikus gimnázium ellen május 18–20. között Czékus István szuperintendens (ugyanaz a személy, aki 1862-ben még helyeselte a tanintézet felállítását) vezette le a vizsgálatot, melynek következtében a kormány a gimnáziumot a már említett napon bezárta, feloszlatta, vagyonát pedig elkobozta. Kemény Gábor úgy véli, a szlovák középiskola, melyet a kormányzat az ott folyó állítólagos pánszláv mozgalom és magyarelles szellemben történő nevelés miatt záratott be, valójában a vármegyei közigazgatást kezében tartó uralkodó réteg általi koholt vádaknak esett áldozatául. (Kemény G. 1971, 425. p.) Már említettük, hogy bezárásában nagy szerep jutott az akkori megyei alispánnak, Szontagh Bertalannak, akinek köszönhetően egyesült később a Gömör-Kishont vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület. (Ádám 2010, 13. p.)

A helyi sajtó az 1880-as évek elején meglelégedéssel nyugtázta Nagyrőcéről, miszerint „megyénk e derék városa, mely azelőtt a pánszlavizmus fiókfészke volt, jelenleg már egész megmagyarosodva örvendetes jelét adja társadalmi élénkségének. Adja az ég, hogy jövőre is a magyarosodás nemes messióját lankadatlan eréllyel tovább folytassa!”²¹ Csak sejteni lehet, hogy emögött épp a már említett magyar közművelődési egyesület állt, és érte el mindezt szlovák ajkúak lakta városokban és falvakban magyar Casinó egyesületek és polgári olvasókörök működtetésével, mint a Nagyrőcsei Magyar Kaszinó-Egylet, a Nyústyai Magyar Olvasókör stb. amelyekről tanulmányunk fejezetében már szó esett.

Nem csoda tehát, hogy a nemzetiségi részről a legtöbb bíráló kulturális vonatkozásokban érte a dualizmus kori magyar nemzetfelfogást. (Szarka 1995, 40. p.) „Az egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet már az 1870-es évek elején azokat a nemzetiségi politikusokat látszott igazolni, akik a reformkori nemzetiségi küzdelmek és 1848 tanulságai alapján eleve attól tartottak, hogy a politikai nemzet kategóriájában a nemzetiségek semmilyen minőségükben nem kapnak helyet, hacsak tömegesen nem választják az elmagyarosodást. Ezért a pánszlávizmus lídérceire hivatkozó hivatalos nemzetiségpolitika támadásaival szemben megpróbálták rendszerbe foglalni saját nemzeti programjukat.” (Szarka 1995, 43. p.)

Összességében tehát beszélhetünk asszimilációról a 19. századi Gömörben, mint ahogy magyar nemzetépítésről is, mely végigkíséri a megye történetét, mindez vissza-

20 *Felvidéki Közlöny*, 1874. augusztus 30.

21 *Gömör-Kishont*, 1881. március 20.

tükröződik a nemzetiségi eloszlás statisztikai kimutatásain, melyeknél egyértelműen a magyar ajkúak számaránya mutat növekvő tendenciát évtizedenkénti felbontásban nézve, ugyanakkor a német elem folyamatos jelenlétével is szembesülhetünk, mely ugyan a Bach-korszak távolodtával csökkenő tendenciát vázol fel a népszámláláskor, s úgyszintén nem tekinthetünk el a magyarosodás és magyarosítás mellett vagy épp ellen törekvő szlovák lépésektől sem, melyek bemutatására jelen tanulmányunkban kísérletet tettünk. A nem magyar ajkúak támogatása és ellenszegülése azonban sajnos „a kiegyezés nyomán létrejött gazdasági, politikai, hatalmi konstellációban felerősödött magyar államnacionalizmus igényeihez idomult. Mindazok a közeledési, megegyezési kísérletek, amelyek nemzetiségi részről a politikai magyar nemzet keretei között a tényleges nemzeti egyenjogúságot kívánták volna biztosítani, magyar részről fölényes visszaütésre, jó esetben süket fülekre találtak”. (Szarka 1995, 45. p.)

Irodalom

- Ádám Éva 2010. A polgári Rimaszombat II. Közigazgatás. *Gömörország*, 11. évf. 3. sz. 9–21. p.
- A *Gömörmegyei Magyar Közművelődési Egyesület történetének vázlatja*. Irta: Szathmáry József. Rimaszombat, Nyomtatott özv. Győrffy P.G.-né könyvnyomdájában, 1896.
- A *Gömör-Kishont vármegyei közművelődési egyesület jegyzőkönyve az 1886. évről*. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós nyomdájában, 1886.
- A *Gömör-Kishont vármegyei közművelődési egyesület jegyzőkönyve az 1887. évről*. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós nyomdájában, 1887.
- A *Gömör-Kishont vármegyei közművelődési egyesület alapszabályai*. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós fia nyomdájában, 1914.
- A *Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1. rész. A népesség általános leírása községenként*. Budapest, Magyar királyi központi statisztikai hivatal, 1902.
- A *Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása*. Budapest, Magyar királyi központi statisztikai hivatal, 1909.
- A *Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. rész. A népesség főbb adatai*. Budapest, Magyar királyi központi statisztikai hivatal, 1912.
- A *Rimaszombatban Egyesült Protestáns Gymnasium I-ső évi programja a folyó 1854. évi 3dik napjain tartandó nyári közvizsgákra tisztelettel meghívtnak*. Rimaszombat, Nyomtatott Werfer Károly és társa által, 1854.
- Az *1848/49-es honvédek iktatókönyve*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum, Történeti könyvtár. Leltári szám és iktatószám nélkül, feldolgozás alatt.
- Az *Egyesült Protestáns Gymnasium osztályzati könyve. 1857–58*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum, Történeti könyvtár. Iktatószám: 23 352 GM
- Az *Egyesült Protestáns Gymnasium osztályzati könyve. 1859-60*. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum, Történeti könyvtár. Iktatószám: 23 353 GM

- Balogh Sándor 2002. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, Napvilág.
- Bél Mátyás 1992. *Gömör vármegye leírása (1749).* Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék. /Gömör Néprajza, XXXV./
- Bona Gábor 1988. *Kossuth Lajos kapitányai.* Budapest, Zrínyi.
- Bona Gábor 1998a. *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, Heraldika.
- Bona Gábor 1998b. *A szabadságharc honvédsége. Új Forrás, 30. évf. 6. sz.*
- Bona Gábor 2000. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, Heraldika.
- Borovszky Samu 1903. *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye.* Budapest, Apollo.
- Csorba Csaba (szerk.) 1993. *Gömör vármegye katonai leírása. 1780-as évek. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. /Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek, 36./*
- Deák Ágnes 2000. *Nemzeti egyenjogúsítás 1849–1860.* Budapest, Osiris.
- Deák István 1993. *Volt egyszer egy tisztikar. 1848–1918.* Budapest, Gondolat.
- Értesítés a rimaszombati protestáns Gymnasiumról. 1862/63.* Nyomtatott Rimaszombatban, 1863.
- Értesítvény a rimaszombati egyesült protestáns gymnasium VI. tanévről.* Rimaszombat, 1859.
- Fényes Elek 1836–1840. *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben, I–IV. Pest.*
- Hörk József 2010. *Hogyan neveltek bennünket az abszolutizmus idején? Gömörország, 11. évf. 2. sz. 77–88. p.*
- Kemény G. Gábor 1971. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V. 1906–1913.* MTA Történettudományi Intézete, Tankönyvkiadó.
- Keményfi Róbert 1998. *A történeti Gömör és Kishont vármegye etnikai rajza. Az etnikai határ és vegyes etnicitás kérdése.* Debrecen, KLT Néprajzi Tanszék. /Gömör néprajza, 50./
- Keményfi Róbert 2002. *A gömöri etnikai térszerkezetek. A történeti Gömör és Kishont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására.* Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. /Interethnica, 3./
- B. Kovács István 2003. *Gömörológia.* Pozsony, Madách-Posonium.
- B. Kovács István–Majercsik Mária–Ádám Éva 2010. *Mikszáth Kálmán és Batyi. Gömörország, 11. évf. 2. sz. 3–19. p.*
- Magyar néprajzi bibliográfia.* <http://mek.oszk.hu/00000/00026/00026.htm>
- Mihályfalusi Forgon Mihály 2001. *Gömör-Kishont vármegye nemes családai.* Somorja, Méry Ratio.
- Mikszáth Kálmán 1908. *Fábr János. Vasárnapi Ujság, 55. évf. 6. sz. 10–14. p.*
- Mináč, Vladimír 1989. *Dúchanie do pahrieb.* Bratislava, Klenoty.
- Pajkossy Gábor 2006. *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Osiris.

- Romsics Ignác 2001. *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- Spira György 1980. *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarorszá-
gán*. Debrecen, Kossuth.
- Szarka László 1995. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–
1918*. Pozsony, Kalligram.
- Szombathy Viktor 2010. Mixát, Mikszádt, Mikszáth. *Gömörország*, 11. évf. 2. sz. 81–
84. p.
- Thirring Gusztáv 1912. *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest, Budapest
Székesfőváros nyomdája.
- Tóth Péter 1996. *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1. (1571–
1579)*. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár. /Borsod-Abaúj-
Zemplén megyei levéltári füzetek, 35./
- Tudósítás a rimaszombati egyesült protestáns gimnásiumról az 1860/61-es tanévben*.
Rimaszombat, Nyomtatott Kádár József által, 1861.
- Váry János 1906. *A Gömör-Kishont vármegyei közművelődési egyesület évkönyve az
1905. évről*. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós nyomdájában.
- Váry János 1908. *A Gömör-Kishontvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Évköny-
ve az 1907-ik évről*. Rimaszombat, Rábely Miklós könyvnyomdája.
- Váry János 1913. *A Gömör-Kishont vármegyei közművelődési egyesület évkönyve az
1912. évről*. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklós fia nyomdájában.
- Veress Samu 1909. Mikszáth Kálmán, a rimaszombati kisdíák. In *Gömör és Kishont vár-
megyei Naptár az 1910. évre*. Rimaszombat, Lévai Izsó könyvnyomdája.

ÉVA KERÉNYI

ASSIMILATION AND NATION-BUILDING IN THE 19TH CENTURY GEMER

The attribute of „Hungary in small” was used in connection with Gemer by many authors, not only by Elek Fényes: the historical county of Gemer has always been ethnically mixed – Hungarians, Slovaks and Germans lived here side by side, then, from the 16–17th century on, the list of nations was completed by small Gypsy and Jewish communities. In the beginning of the 20th century, in the year 1910, up to 45,5 percent of the total non-Hungarian population of the Kingdom of Hungary – not including Croatia – was made up by other than Hungarian nations. These ethnicities, in the result of constant interaction over centuries, had strongly influenced each other’s daily life and culture. Working on my presentation on the assimilation and nation-building processes taking place in Gemer in the 19th century, I examined the contemporary literature and the local monographs on the historical county of Gemer, with special attention to national distribution. I examined the topic in a periodical breakdown: I present the assimilation and the nation-building processes characteristic for the county in the period of the War of Independence in 1848/49 on the example of the army, in the Bach era and the provisional period – from the point of view of education, and, in the end, in the times of Dualism – after the Compromise – from the aspect of the social life of clubs and associations. In the period of the Compromise the population of Hungary faced the various forms of assimilation in everyday life. In Rimaszombat, the former seat of the county, the Hungarian language took

root among the Hungarians as the language of literacy, but they used it equally in everyday life and in the official conduct, while for the non-Hungarian speakers it often served only as means of social advancement. The Hungarian nation-building processes as well as the accompanying assimilation endeavours are present in the history of the Gemer county throughout the 19th century, and this is also reflected by the statistical records regarding national distribution. These clearly show that the proportion of the Hungarian-speaking population is of an increasing tendency, whilst we can observe the continuous presence of the German element too, but, at the same time, there are Slovak endeavours in favour of Magyarization as well as against it – this study attempts to present them too. I tried to reconstruct the contemporary conditions in the examined period also with the help of the daily press: it tells a lot about the mentality of people in the second half of the 19th century.